

ARCHITEKTURA JAKO VÝRAZ SOCIÁLNÍHO VZESTUPU

PŘÍKLADY Z VENKOVSKÉHO PROSTŘEDÍ SKLONKU STŘEDOVĚKU A POČÁTKU NOVOVĚKU

DANIEL KOVÁŘ – JAN KYPTA – JAROSLAV ŠULC

VÝCHODISKO VÝZKUMU

V poslední době je zajímavé sledovat, jak se studium architektury (a dalších sfér výtvarného umění) postupně přibližuje k obecným tématům sociálního dějepisu. Jako velice nosná oblast výzkumu se přitom ukazuje překračování a rozvolňování vnitřních hranic stavovsky rozvrstvené společnosti v pozdním středověku a raném novověku. Dnes lze vycházet už z celé řady drobnohledných studií, které v úhrnu skýtají poučení o možné šíři výpovědních schopností pramenného materiálu, v konkrétních případech v různé míře omezených stavem dochování. Základ badatelské optiky zde představuje model dvou spojených nádob – za jednu lze pokládat reálné (nejčastěji majetkové) předpoklady sociálního vzestupu, za druhou značně širokou škálu vizuálních (a dalších) prostředků více či méně okázalé prezentace (tedy legitimizace) nově dosaženého sociálního postavení (podnětně Šimůnek 2012; 2013, 250–269). Čím více se blížíme vrcholu společenské pyramidy, tím lépe lze jednotlivé aspekty dané problematiky postihnout v dnes dostupných pramenech: projevy reprezentace nezřídka nabývají prapodivně přepjatých forem, tudíž snadno interpretovatelných. Ovšem tytéž mechanismy můžeme při bližším pohledu (a při mnohem větší dávce štěstí) rozkrývat i v nižších společenských patrech, ba dokonce i na příkladech venkovských usedlostí, jak se pokusíme představit v předkládaném článku.

V uplynulých deseti letech jsme podnikli důkladné sondy do prostředí větších poddanských statků a tzv. panských dvorů v úrodných oblastech, nezávisle na sobě ve středních a jižních Čechách. Vedla nás k tomu snaha objasnit sociální kontext architektonických památek předbělohorského stáří. Na dosažených výsledcích prvoplánově zaujme skutečnost, že díky svědectví písemných pramenů některé stavby zapadly do „příběhů“ konkrétních osob, jimž se podařilo dosáhnout vzestupu ve stavovsky členěné společnosti. Už to samo o sobě přináší uspokojení z mezioborové spolupráce, zvláště když se dnes můžeme pokusit o širší komparativní pohled. Ač byly pramenné sondy ve středních Čechách zaměřeny prvořadě na poddanské usedlosti, v jižních Čechách naopak na tzv. panská sídla, konkrétně dvory (tj. panská sídla nejnižší kategorie), můžeme obě skupiny – na první pohled překvapivě – pojednat v celku. Zřetelné pojítko totiž představuje podobný sociální profil stavebníků, resp. majitelů či držitelů daných nemovitostí.

I. PO STOPÁCH STARÉ SELSKÉ SLÁVY?

Když v roce 1973 na jedné z celostátních konferencí archeologie středověku Zdeněk Smetánka spolu s Jiřím Škabradou poprvé souhrnně představili početnější soubor různorodých staveb z prostředí venkovských poddanských usedlostí, jejichž výběr se zakládal na nálezech architektonických prvků pozdně gotického a renesančního charakteru (Škabrada – Smetánka 1974), vzbudili velkou pozornost. První jmenovaný vzpomíná, jak se tehdejší publikum zdráhalo uvěřit předbělohorskému stáří prezentovaných objektů; diskuse se točila kolem původnosti výskytu slohové kamenické produkce na venkově (Smetánka 1987, 229). Díky mnoha dalším přesvědčivým dokladům není třeba pochybovat, že převážná většina evidovaných architektonických článků byla „přímo“ určena pro zástavbu venkovských usedlostí (např. Voděra – Škabrada 1986, 109–124). Dlouho však přetrvávala povšechná představa o příslušném sociálním kontextu.

Je zřejmé, že uplatnění prvků slohové architektury patří k průvodním rysům „zlatého věku“, jenž (zřejmě nejen v představách historiků) prožívali sedláci pozdně jagellonského a raně habsburského období. Nicméně vnucují se otázky, zda lze takto obecně znějící odůvodnění podrobněji rozvést. Stále zřetelněji se totiž ukazuje, že pod charakteristikou pojmu *venkovské prostředí* se v mnoha oblastech skrývá sociálně složitě stratifikovaná skupina obyvatelstva, kterou – i pokud výběr zúžíme toliko na poddanské usedlosti – bez pomoci písemných pramenů většinou nejsme s to blíže postihnout.

Na zohlednění poznatků historického bádání se pamatovalo hned v počátcích soustavnějšího zájmu o pozůstatky pozdně středověké a časně novověké venkovské zástavby (Škabrada – Smetánka 1974). V té době bylo k dispozici několik souhrnných prací historiků agrárních dějin (zpravidla zaměřených na studium větších územních celků a jejich vzájemné srovnávání), jejichž závěry dovolu-
jí v základních rysech objasnit předpoklady prosperity sedláků předbělohorského období (stručný nástin viz Kyp-
pta – Šulc 2003 s lit.). K cenným výsledkům historiogra-
fického bádání 20. století patří vymezení několika „typů“
produkčních oblastí, definovaných především podle cha-
rakteru hospodářských strategií poddaných a mecha-
nismů trhu s komoditami zemědělské výroby. Jakkoli takové
regionální rozčlenění nelze oprostit od (nezřídka zavádě-
jící) schematičnosti, poskytuje základní představu o vý-

vojových trendech, potvrzenou ostatně výsledky stavebně-historických (resp. inventarizačních) průzkumů. Ne náhodou se právě v blízkém zázemí (v tzv. zásobovacím okruhu) několika velkých měst koncentrují doklady výstavnější architektury předbělohorského venkova, což zvláště dobře ukazují lokality začleněné do nynější plzeňské aglomerace (Foud – Karel 1998; Škabrada 1979; Škabrada – Švábek 1982). Tamní příklady uplatnění pozdně gotických a renesančních architektonických prvků v poddanských usedlostech se dnes počítají na desítky, přičemž je patrně příznačné, že se podle dnešních poznatků vyskytují pouze ve vesnických jádrech nedávno pohlcených městskou zástavbou. Obdobný jev sledujeme i v okolí Českých Budějovic a Českého Krumlova (Voděra – Škabrada 1986). Početné starobylé kamenné objekty na Slánsku souvisejí jak s úrodností regionu a se snadnou dostupností stavebního materiálu, tak patrně i s blízkostí pražského souměstí (Škabrada – Dostál 1984). Seznáváme-li už delší dobu, že rozvinutý trh se zemědělskými výrobky v příměstských oblastech měl podstatný vliv i na architekturu příslušných vesnic, takto povšechný závěr nás uspokojí jen zčásti.

Ačkoli bylo vícekrát poukázáno na význam mezioborového výzkumu předbělohorské venkovské architektury, průkopnickým pokusem o provázanou interpretaci hmotných a písemných pramenů se stala až studie (Ernée – Stejskal 2001), uveřejněná s odstupem bezmála tří desetiletí od první souborné prezentace nejstarších dochovaných staveb poddanských usedlostí. Věnována je oblasti zvané Kouty, položené zhruba na půli cesty mezi Českými Budějovicemi a Českým Krumlovem. Byť se jedná o nevelké území, v tamních vesnicích (spíš vískách) registrujeme výstavně gotické a renesanční kamenné objekty v tak velkém počtu, že v rámci českých zemí nemá srovnání (souborně, leč stručně Voděra – Škabrada 1986, 115–117).¹⁾ Daná oblast se proto na první pohled zdá být slibnou příležitostí k bližšímu objasnění okolností výskytu náročné slohové architektury na venkově. Pečlivé zkoumání různých druhů písemných pramenů však – nikoli chybou autorů – zmnožilo otázky, aniž by přineslo uspokojivé odpovědi. Co se týče stavební podoby sledovaných usedlostí (resp. vesnic), nejpodstatnější zjištění vyplynulo z porovnání raně novověkých šacunků příslušného českokrumlovského panství. Takto se podařilo doložit, že zdejší statky patřily k nejvýše ohodnocovaným venkovským nemovitostem rožmberského dominia, jistě tedy byly už

Obr. 1: Skalsko (okres Mladá Boleslav), čp. 17. Renesanční brána do dvora usedlosti (foto J. Kypta, 2005).

v 16. století vnímány jako zvláštnost. Zároveň ale „v písemných pramenech nelze přesvědčivě doložit, že by koutecká anomálie měla vliv na životní styl a jednání obyvatel“ (Ernée – Stejskal 2001, 337).

Málo povzbudivý závěr důkladně připravené statě o jihočeských Koutech přesto představuje podnětnou výzvu pro další mezioborový výzkum. Předkládaný článek je proto dílem zamýšlen jako prezentace odlišných poznávacích přístupů. Oproti citované studii rezignujeme na detailní postižení regionálního kontextu pojednávaných usedlostí. Vycházíme z pramenů berní povahy (urbářů, berní ruly, tereziánského katastru), jež rámcově charakterizují hospodářský potenciál toho kterého statku, a především z rozborů pozemkových knih uchovávaných – ovšem pokud jsou k dispozici – jména konkrétních držitelů, informace o ceně, rozsahu a stavu nemovitosti, způsobu a průběhu splácení tržní ceny, závazcích a pohledávkách, které tu vážnou, hmotným inventáři atd.²⁾

Sledovanou skupinu usedlostí lze z hlediska sociálního profilu držitelů rámcově rozdělit na dvě skupiny. První dva příklady se jeví jako tzv. rodové selské statky, kdežto v dalších lokalitách opakovaně narážíme na osoby (dílem selského původu) vyššího společenského postavení: měšťany, úředníky a další jedince, často obdařené predikátem a erbem. Tato skupina se vzpírá obecné charakteristice.³⁾

2) Dlužno podotknout, že ani za pomoci pozemkových knih nebude možné blíže ozřejmit předbělohorské dějiny některých vesnic kouteckého úkrají, jelikož příslušné záznamy počínají teprve v období po polovině 17. století (viz Šnejd – Hansová 2008).

3) Vzhledem k bilančnímu charakteru příspěvku upouštíme od citací písemných pramenů. Podrobný poznámkový aparát nalezne případný zájemce v primárních publikovaných studiích. Výsledky vlastního výzkumu v jednom případě – vesnice Solopysky – doplňujeme o velice cenné poznatky převzaté z rukopisného elaborátu plošného stavebněhistorického průzkumu Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Praze.

1) Pouze jediná usedlost v Koutech byla podrobena detailnímu průzkumu – čp. 1 v Krnině (Pešta 1997). V poslední době se ukazuje, že dosavadní evidence kouteckých usedlostí se starobylými stavbami zdaleka není konečná (Šerák 2006; Šnejd – Hansová 2008).

Skalsko (okres Mladá Boleslav)

Skalsko leží v kraji, který sice nepatří k nejurodnějším oblastem, přesto zdejší polnosti umožňují v dobré kvalitě pěstovat všechny základní obiloviny (Kypka – Šulc 2007). V severní části středních Čech dnes evidujeme pouze ojedinělé doklady předbělohorských architektonických prvků v zástavbě poddanských usedlostí,⁴⁾ o to více vyniká honosná renesanční brána v průčelí skalského statku čp. 17. Těleso vjezdu s půlkruhově završeným portálem vrcholí dvouetážovou atikou nesenou tesanými polopilířky. Z historické zástavby usedlosti zbyly už jen mladší (nejspíš z 19. století) hospodářské stavby v týlu parcely.

Nepřekvapí, že veškeré úřední písemnosti ze závěru 16. a ze 17. století vedou usedlost čp. 17 jako největší poddanské hospodářství ve vsi. Pozornost si zasluhují záznamy pozemkové knihy založené na počátku 60. let 16. století. Prvním zapsaným držitelem se stal poddaný sedlák Petr Pecháček, jehož potomci a příbuzní zde hospodařili až do konce patrimoniálního období. Statek tedy můžeme charakterizovat jako rodinný grunt. Petr Pecháček ve vsi hospodařil ještě na jedné usedlosti, zvané „menší dvůr“. V roce 1566 jej v odhadní ceně 500 kop míšenských grošů přenechal staršímu synu Janovi, který je v 80. a 90. letech 16. století doložen v úřadu skalského rychtáře. Také Jan Pecháček investoval podobně jako otec do nákupu nemovitostí. V roce 1586 koupil jinou usedlost ve Skalsku za 265 kop grošů a v roce 1595 zdejší krčmu s masným krámem za 300 kop grošů. Nejednalo se přitom o krátkodobé spekulativní investice, jimiž byla v této době motivována řada majetkových převodů mezi poddanými. Grunt, získaný v roce 1586, odprodal až v roce 1604. Na statku, který mu postoupil otec, a krčmě s masným krámem hospodařil až do své smrti v roce 1626. Ještě jedna skutečnost budí pozornost; Jan Pecháček disponoval značnou finanční hotovostí, o čemž svědčí skládané závdavky. V roce 1587 vyplatil hotově 130 kop grošů a v roce 1595 154 kop grošů. Také mladší syn Petra Pecháčka, Jakub, který v roce

Obr. 2: Solopysky (okres Příbram), čp. 4 (původně součást čp. 22). Renesanční patrová sýpka (foto P. Dostál, 1989/1990, archiv NPÚ ÚOPSC v Praze).

1586 převzal od otce usedlost čp. 17, dobře hospodařil. Již v roce 1594 splatil veškeré dědické nároky váznoucí na gruntu a v roce 1601 zakoupil ve vsi další nemovitost za 260 kop grošů. Jako závdavek ihned zaplatil 164 kop grošů a zbylou sumu složil do roku 1608. Hospodařil zde potom až do roku 1622, na usedlosti čp. 17 do roku 1639, kdy ji předal synu Jindřichovi. V té době již byla usedlost čp. 17 zatížena značnými dluhy v celkové hodnotě přesahující 873 kop míšenských grošů. V roce 1654 k usedlosti dle berní ruly náleželo 65 korců orných rolí. Dost na tom, že členové rodiny v předbělohorském období patřili mezi nejbohatší sedláky v okolí, jejich kontakty a sociální vazby přesahovaly lokální rámec; dvě dcery Jana Pecháčka se provdaly za mladoboleslavské měšťany. V kontextu těchto okolností si lze jistě dobře představit existenci reprezentativní renesanční brány, kterou se vstupovalo do rodového pecháčkovského statku.

Solopysky (okres Příbram)

V kopcovitém kraji Sedlčanska položené Solopysky přináležejí do skupiny nedaleko od sebe rozmístěných lokalit, které nás nutí oprostit se od přímočarého předpokladu, že úrodnost regionu podmiňuje výstavnost venkovské architektury (Dittrich – Urban 1990). Přestože se v měřítku středních Čech jedná o periferní oblast s méně příhodnými podmínkami pro zemědělství, dnes známe na dvě desítky tamních poddanských usedlostí s celou řadou dokladů pozdně gotické a renesanční kamenické práce.⁵⁾ Architektonické články mají sice zpravidla prostou podo-

4) Nápadně malý počet známých dokladů staveb předbělohorského stáří v severní polovině Čech možná souvisí s výraznou, v podstatě „plošnou“ obměnou venkovské architektury v době kolem přelomu 18. a 19. století. V mnoha zdejších oblastech tehdy vznikalo v důsledku prosperity spojené s pěstováním chmele velké množství výstavných staveb, zpravidla charakteristických patrových domů. Nutno poznamenat, že na tyto památky byla dosud soustředěna badatelská pozornost. Ojedinělé nálezy pozdně gotických tesaných prvků na Litoměřicku, Českolipsku, Mladoboleslavsku a severním Mělnicku proto nelze přímočaře poměřovat s regiony s relativně hojnými doklady kamenické produkce (srov. Krásný – Kypka – Šulc 2005; Šafránek – Škabrada 1983).

5) Podobně jako i v jiných regionech byly gotické a renesanční slohové prvky většinou objeveny při tzv. inventarizačním průzkumu lidové architektury (Škabrada – Dostál 1985).

Obr. 3: Solopysky, čp. 22. Renesanční klenba s hřebínky v obytném domě (foto P. Dostál, 1989/1990, archiv NPÚ ÚOPSC v Praze).

bu, dochované kamenné stavby předbělohorského stáří však nezřídka vynikají svým celkovým vzezřením. Nadto se pozdně gotické tesané prvky v areálech jednotlivých statků běžně objevují ve větším počtu.

Jednou z nejznámějších ukázek předbělohorské venkovské architektury se stala renesanční sýpka v Solopyskách, jejíž snímky byly mnohokrát publikovány. Na poměry poddanského prostředí mohutná budova s etážovými štíty dnes stojí osamoceně na okraji návsi. V literatuře je někdy označována jako tvrz, bezpochyby ale od počátku sloužila jako sýpka. Původně se nacházela uvnitř ohrazeného areálu usedlosti čp. 22, největšího gruntu ve vsi, jehož dnešní podobu a rozsah zčásti pozměnily stavební zásahy ve 20. století. V důsledku změn parcelních hranic a zboření ohradní zdi v návěsním průčelí statku došlo ke zmenšení pozemku dvora, proto dnes sýpka, označená teprve v moderní době jako čp. 4, budí dojem solitérního objektu. Kamenná patrová budova se dochovala ve velice autentické podobě. Tesané prvky jsou poměrně prosté, zato oba štíty, složitě členěné římsami a polopilířky, se vyznačují náročnou zednickou úpravou. S výstavbou sýpky snad souvisí tesaný překlad okna s vročením 1607, který donedávna volně ležel před jejím průčelím. Nicméně podle tvaru štítů lze objekt datovat bezesporu do doby kolem přelomu 16. a 17. století. Tím ale výčet předbělohorských památek v usedlosti čp. 22 zdaleka nekončí. Obytný dům, výrazně přestavěný ve 20. století, v sobě skrývá starobylou světnici završenou valenou klenbou s velkými trojbokými výsečemi, jejichž výrazné hřebínky se protínají ve

vrcholu. Jádru stavby lze proto vřadit také do předbělohorského období. Ke středověkým či raně novověkým etapám patrně patří i jiné části domu, jak napovídá tesaný portál pozdně gotického charakteru, osazený ve dvorním průčelí vstupu do síně. V areálu usedlosti se navíc nacházejí volně položené nebo druhotně použité kusy minimálně čtyř pozdně gotických portálů a jednoho okeního otvoru.

První písemné prameny, které poskytují vhled do sociální struktury vesnice, spadají do 1. poloviny 17. století. Při pročítání čtyř urbářů (z let 1604–1637) a nejstarší pozemkové knihy (založené roku 1605) se mezi jmény osedlých nejčastěji setkáme se členy bohatě rozvětvené rodiny Hronů. Jejich potomci dodnes nepřetržitě vlastní statek čp. 22. Prvně, k roku 1604, je v jeho držení uveden Jan Hron, jenž v roce 1613 postoupil grunt synovi za 600 kop míšenských grošů, což byla nejvyšší částka mezi oceněnými usedlostmi v Solopys-

kách té doby. Podle berní ruly k nemovitosti náleželo 82 strychů polí, což byla největší výměra ve vesnici. V usedlosti se z předbělohorské doby dochovaly vedle stavebních památek i další pozoruhodné artefakty, mezi nimiž vyniká rukopisný zpěvník; vzácná je i rodová kronika z roku 1824 včetně malovaného hronovského rodokmenu, počínajícího roku 1574.

Kamenná předbělohorská architektura usedlosti čp. 22 nebyla ve vesnici výjimečná. Současná podoba obytného domu usedlosti čp. 5 navenek nenasvědčuje velkému stáří, přinejmenším zadní část s patrovým komorovým blokem si ale zaslouhuje pozornost. Před adaptací našťastí zůstal ušetřen tesaný sedlový portál ve vstupu do horního podlaží komory. I dějiny této usedlosti jsou spojeny s rodem Hronů. V roce 1608 neosazený grunt zakoupil přímo od vrchnosti Mikuláš Hron pro svého syna Václava. Ten pak podle záznamů urbáře získal v téže době od vrchnosti další pustý statek, jenž se zřejmě rozkládal v místech rozlehlé zahrady zakreslené na mapě stabilního katastru západně od usedlosti čp. 5. Autoři stavebněhistorického průzkumu důvodně předpokládají, že výstavba komorového dílu domu spadá do doby hronovské držby statku. V roce 1608 totiž odhad neosazeného statku čp. 5 činil „pouze“ 250 kop míšenských grošů.

Starobylý komorový díl je rovněž obsažen ve hmotě novodobě výrazně přestavěného obytného domu v usedlosti čp. 12. Dvoutraktový blok má tentokrát jen jedno podlaží rozdělené do dvou místností, samostatně přístupných tesanými portály sedlového tvaru. V hospodářské přístavbě

domu je druhotně osazen ještě jeden sedlový portál. Kromě toho se v areálu usedlosti nalézají několik jednotlivě užitých dílců dalších gotických portálů. Dvůr statku čp. 12 tedy v předbělohorském období obklopovalo několik kamenných objektů, podobně jako u velké hronovské usedlosti čp. 22. O výstavnosti gruntu svědčí i jeho poměrně vysoké ohodnocení, které v roce 1605 činilo 400 kop míšenských grošů, tj. dvě třetiny ceny statku čp. 22. Výčet nalezených gotických článků v zástavbě vesnice uzavírají kusy z usedlosti čp. 16. Kromě fragmentu okenního ostění jde především o portál brány do zahrady, ve své nynější poloze osazený patrně druhotně.

Záluží (okres Praha-východ)

Historická zástavba malé vesnice Záluží, jež se nachází v těsné blízkosti městečka Čelákovice, do současnosti přetrvala ve velice zuboženém stavu, a to včetně dvou usedlostí s doklady pozdě gotické kamenické produkce (*Kypta – Šulc 2005*).⁶⁾ Z hlediska výpovědních možností písemných pramenů je zvláště zajímavá usedlost čp. 5. V jejím čele stojí torzo kamenné brány, velice pravděpodobně předbělohorského stáří, o čemž svědčí způsob opracování ostění a především fragmenty charakteristického iluzivního kvádrování v omítce, provedeného na pilířích.

Ves ležela ve výhodné poloze – při frekventované komunikaci celozemského významu, blízko Prahy a na vysoce úrodné půdě. Existovaly zde tedy velmi dobré předpoklady pro tržně orientovanou zemědělskou výrobu, zdejší sedláci navíc disponovali vysokou výměrou orné půdy, dle berní ruly od 114 do 288 korců. Mezi držiteli šesti usedlostí zaznamenaných v městských knihách pražského staroměstského šestipanského úřadu zaujme nejvíce osoba Jana Nováka, původem ze sousedních Nehvizd. V roce 1567 se usadil právě na statku čp. 5, s nímž nakládal až do své smrti v roce (nebo krátce před rokem) 1612. Přestože jeho synové z vesnice odešli, statek byl až do 18. století nazýván *novákovský*. Toto přízvisko jistě nezískal náhodou, což výmluvně dosvědčuje více než čtyřnásobný vzrůst odhadní ceny nemovitosti. Zatímco v roce 1567 statek stál 275 kop míšenských grošů, v roce 1613, kdy jej odprodávali potomci zesnulého hospodáře, ocenění vzrostlo až na 1200 kop míšenských grošů. Roli přitom hrála i skutečnost, že k usedlosti tehdy přínáležela zálužská krčma. Obsáhlý soupis cenných součástí pozůstalosti z roku 1613 ukazuje hospodářství nadstandardně zásobené obilím, jakož i živým a mrtvým inventářem. Jan Novák na statku prosperoval už od počátku, což dokládá poměrně krátká doba deseti let, během níž splatil celkovou cenu nemovitosti.

Z prosperity Jana Nováka těžili jeho potomci. Dva synové dosáhli značného sociálního vzestupu, spojeného – nejspíš díky vzdělání, které jim otec poskytl – s úřednickou kariérou. Václav starší Zálužský zastával v roce 1588 post duchovního písaře na panství Brandýs nad Labem a na přelomu 16. a 17. století dosáhl na úřad hejtmana komorního panství Lysá nad Labem. Nejenže se počítal

k měšťanům Starého Města pražského, ale v roce 1588 mu císař Rudolf II. udělil „*znamení vladycství*“, tedy erb a predikát „*z Vostrokal*“. Také Václava mladšího Zálužského zlákala možnost byrokratické kariéry; v roce 1612 byl písařem na panství Mělník a v roce 1615 úředníkem na panství Zahořany.

Souhrou náhod se nám posléze podařilo identifikovat ještě jednoho ze synů Jana Nováka, a sice Pavla (*Šulc – Kypta – Ježek 2009*). Připadli jsme na něj při probírce písemností vztahujících se k raně novověkým dějinám vesnice Trněný Újezd (okres Kladno). V roce 1592 se zakoupil na zdejším největším statku čp. 20, nazývaným rychtou (podle berní ruly se 180 korci orných rolí), a disponoval jím přinejmenším do roku 1609. Z údajů berní ruly a pozemkové knihy vyplývá, že v držení gruntu se po polovině 17. století střídali (příznačně) nepoddané osoby. V předbělohorském období na něm však hospodařili výhradně poddaní, což ze zásady vyžadovali vrchnostensí úředníci. Na žádost nelahozeveského úředníka, který v roce 1587 o dvůr usiloval, proto s rozhodností odvětili, že na statku chtějí mít výhradně „*robotného a kmecího člověka*“. Roku 1570 činilo ocenění usedlosti 550 kop míšenských grošů, což se v porovnání s velikostí hospodářství jeví jako poměrně nízká suma. Očividně ne bezdůvodně vrchnostensí úředníci o 16 let později konstatovali, že nemovitost mohla být stržena za několik set kop více. V 70.–80. letech vrchnostensí úředníci snad každoročně shledávali, že Jan Tošek, tehdejší držitel usedlosti, nedbá řádného chodu hospodářství, které během zhruba 15 let „*nanejvyšší spustil, zedral a zloupil*“. Vůbec nepomohly opakované domluvy ani několikeré vsazení Toška do žaláře. Jeho následovníku se ovšem nevedlo o mnoho lépe a po dvou letech z gruntu z vlastní vůle odešel. Potíže spojené s držbou velkých venkovských gruntů se jistě objevovaly i jinde ve středních Čechách. Jejich příčiny vystihl jeden z úředníků brandýského velkostatku na konci 16. století. Když mu bylo uloženo, aby podal české komoře zprávu o možném výnosu jedné z větších poddanských usedlostí, odvětil, že „*takovejch dvorů nejistí užitkové bývají, pro přičiny ty, že jednoho roku lepší ourody a hojnější nežli druhého bejvají a jeden hospodář lépeji nežli druhý s hospodářstvím vůkol jíti a sobě takové věci k užitku přivozovati umí a může*“ (NA, SM, sign. SM 94/36).

Toušeň (dnes Lázně Toušeň; okres Praha-východ)

Městečko s historickým názvem Toušeň se nachází v komunikačně značně exponované poloze na levém břehu Labe, zhruba ve středu cesty spojující Brandýs nad Labem s Čelákovici (*Kypta et al. 2008*). Stran úrodnosti regionu postačí uvést, že katastry zdejších obcí vynikají vysokým podílem polností s černozeměmi. Přestože vesnice Toušeň byla patrně kolem přelomu 1. a 2. čtvrtiny 16. století povýšena na městečko, i poté můžeme lokalitu nahlížet jako vesnické prostředí. Navzdory nově nabytému statutu totiž plně setrvává sídlištěm agrárního charakteru. Právní postavení zdejších osedlých se jen minimálně odlišovalo od okolních vesnic brandýského panství. Městečko nedisponovalo žádnými výsadami, ani nemělo vlastní pečeť.

Na severním okraji intravilánu se v areálu někdejšího mlýna dochovalo pozoruhodné renesanční obytné stavení,

6) V poddanských usedlostech v širším okolí Čelákovice – ostatně jako v celém středním Polabí – dnes evidujeme poměrně malý počet staveb či jejich pozůstatků, datovatelných do předbělohorského období. Kromě níže uvedených příkladů (Černíky, Jenštejn, Podolanka, Vykáň) stojí za připomenutí relikty kdysi velice výstavné, dnes rozparcelované usedlosti v obci Stránka u Záp na Brandýsku (*Podlaha – Sittler 1903, 325–326; Škabrada – Smetánka 1974, 244*).

Obr. 4: Lázně Toušeň (okres Praha-východ), čp. 30. Jižní průčelí renesanční hospodářské přístavby obytné budovy mlýna (foto J. Kypa, 2014).

dnes rozdělené na dvě samostatně evidované části, čp. 30 a 31. Současný půdorysný rozsah i dvoupodlažní členění rozlehlého kamenného objektu odpovídají předbělohorskému stavu. Hlavní (severní) obytný díl vznikl patrně ve 2. třetině 16. století přestavbou pozdně gotického objektu neznámé funkce. Výrazně upravené stavení mělo obdélný, do dvou traktů rozdělený půdorys, z něhož na jedné z kratších stran vystupoval rizalit. Fasády domu sjednotila plošně provedená sgrafitová výzdoba v podobě iluzivního kvádrování. Souvisle dekorovanou plochu členily omítkové pasparty okenních otvorů s vegetabilními motivy. Ve 2. polovině 16. století byla dispozice domu prodloužena o v půdoryse lichoběžníkovou přístavbu. Její průčelí rovněž pokryla sgrafitová rustika, tvořená sice pouze jednoduchými obdélníky, avšak završená korunní římsou se složitě komponovanou vegetabilní a geometrickou výzdobou. Na skromných fragmentech omítkových paspart okenních otvorů přízemí lze rozpoznat torza vegetabilních a zoomorfických motivů. V přístavbě byla od počátku zřízena pekárna s mohutnou exteriérovou pecí.

Po roce 1547, kdy se Toušeň stala komorním majetkem, byl mlýn pronajímán. Záhy se na delší dobu ocitl v rukou mlynáře Cypriána, který jej užíval už v roce 1554 (či krátce před tím) a hospodařil zde až do své smrti v roce 1593, nebo 1594. Do tohoto časového rozpětí lze nejspíš klást úpravy (dvě výrazné renesanční fáze) dochovaného obytného domu. Nepřímo se o nich zmínili Cypriánovi potomci během majetkového sporu o danou nemovitost, když prohlásili, že jejich otec „na nejvyšší spuštný“ mlýn

značně zhodnotil, přičemž na jeho „zlepšení“ vynaložil „do několika tisíc svých vlastních peněz“. Cyprián získal mlýn na základě královského majestátu nejprve do pronájmu, teprve v roce 1556 jej zakoupil za poměrně vysokou částku v hotovosti složených 300 kop českých grošů. Současně mu byl prodán i díl „zámku starého toušimského“.

Toušeňský mlýn dlouhodobě představoval nevítanou konkurenci komorním režijním mlýnům. Tomu se vrchnostenská úředníci pokusili čelit nařízením vydaným nedlouho před rokem 1560, které na přerovském panství omezilo právo poddaných vozit obilí do poplatných mlýnů. Cypriánovi a čelákovickému mlynáři Janovi se však společnou suplikací podařilo zvrátit toto rozhodnutí. Tomu jistě napomohla i síť společenských kontaktů Cypriána a jeho rodiny: z rozhodnutí císaře byl sourozencům Cypriánovi, Janovi a Mikulášovi Roudnickým a jejich potomkům udělen „erb neboližto znamení vladycství“ a predikát „z Mydlovaru“. Držitel toušeňského mlýna se poté hrdě podepisoval jako „Cyprián Roudnický z Mydlovaru a na mlejně v Toušeni“ a užíval i vlastní pečeti. Sociální vzestup to byl jistě značný, neboť v roce 1547 v pramenech zastihneme Cypriána ještě coby tovaryše v brandýském mlýně. Postupně vzrůstající prestiž movitého mlynáře se odráží i v příbuzenských vazbách. Dcera Anna byla provdána za člena šlechtického rodu Cukrů z Tamfeldu, Kateřina za Viktorina Škopka z Elentperku, který úspěšně budoval byrokratickou kariéru ve službách komorní správy.

Rozsáhlé renesanční úpravy obytného stavení nenechávají na pochybách, že držba toušeňského mlýna přinášela významné zisky. Kromě toho Cyprián vkládal nemalé částky na rozhojnění nemovitého majetku, k němuž v roce 1578 připojil velkou usedlost s 20 kopami záhonů orných rolí v nedalekých Mstěticích a před rokem 1592 přikoupil v téže vesnici další grunt, kde byla zřízena krčma. O mlynářových finančních možnostech svědčí také aktivní úvěrové operace (zřejmě jen zčásti) zaznamenané v městských knihách v Brandýse nad Labem. V roce 1582 je doloženo, že dvěma brandýským měšťanům půjčil 175 kop českých grošů. Kolem přelomu 16. a 17. století přešel toušeňský díl majetku do rukou Kateřiny Roudnické z Mydlovaru a jejího manžela Viktorina.

Vykáň a Černíky (okres Nymburk)

Poblíž Českého Brodu situovaná vesnice Vykáň sestává převážně ze selských dvorů (Kypa – Šulc – Veselý 2005). K nejrozsáhlejší zde náležela usedlost čp. 5. Její nynější podobu určují stavby vybudované nejdříve na přelomu 19. a 20. století. Pro nás má jedinečný význam kolorovaná kresba z 19. století. Zprostředkovává čelní pohled na usedlost z doby, kdy v jejím průčelí ještě stály dvě pozoruhodné brány. Jedna vedla do dvora, druhá byla začleněna do ohradní zdi zahrady. U paty záklenku poměrně prostého tělesa průjezdu do dvora spatřujeme schematicky zakreslený erb s málo zřetelným znakem. Brána bohužel zanikla, dochoval se však tesaný článek s heraldickou reliéfní výzdobou. Někdejší segment záklenku portálu nese kolčí štítek se třemi hřibovitými houbami. Tvar erbu dovoluje uvažovat o datačním rozpětí od závěru 15. do 1. poloviny 16. století. Naopak výstavbu dnes rovněž zbořené goticko-renesanční brány v ohradní zdi zahrady lze patrně určit mnohem přesněji – k roku 1536. Přestože kreslířem

zachycený letopočet na záklenku jejího bohatě profilovaného gotického ostění nelze s jistotou přecíst, v místě zaniklé brány je v líci ohradní zdi dnes osazena destička s uvedeným vročením. Destička sice zjevně nebyla zhotovena v 16. století, zdá se ale, že se daný letopočet skutečně váže k dataci na záklenku portálu. Zato bez jakýchkoli obav můžeme důvěřovat znázorněnému průčelí brány. O důkladnosti kreslířova záznamu nás přesvědčí srovnání s několika dochovanými tesanými prvky. Takto honosně pojednaná brána má jen několik málo analogií v prostředí poddanských usedlostí.⁷⁾ Pozornost si také zaslouhuje tesaný kvádr osazený dnes druhotně v průčelí stodoly, na němž je zřejmě autenticky vyryto vročení 1595. Daný letopočet se patrně vztahuje k výstavbě či přestavbě některého z objektů v areálu dvora; o něm ovšem nic nevíme.

Na katastru Vykáně převažují polnosti s černozeměmi, které pro zemědělskou produkci, hlavně pro pěstování pšenice, skýtaly mimořádně příhodné podmínky. Ves rovněž náležela do zásobovacího okruhu pražských měst. Co do rozsahu orné půdy shledáváme v zápisech berní ruly mezi zdejšími poddanskými usedlostmi značné rozdíly. Vysoce rozrůzněný hospodářský potenciál jednotlivých statků se jistě odrazil v možnostech osedlých. O jednom z konkrétních důsledků tohoto jevu podává svědectví pozoruhodný zápis vrchnostenských úředníků z roku 1529. Tehdy jeden z vykáňských sedláků jménem Duchek Hřib zakoupil ke svému dvoru sousední podsedskou usedlost, „aby sobě kus dvoru od něho mohl připojiti k svému dvoru pro vzdělání vrat do svého gruntu“. Vzhledem k fragmentární povaze písemných pramenů s jistotou nevíme, kterou usedlost Duchek Hřib držel. Uvažujeme-li však o spojitosti se statkem čp. 5, jeví se tento předpoklad jako důvodný. Snad není náhoda, že ve Vykáni existoval grunt, jehož někdejší držitel jej označil zvláštním heraldickým znamením tří hřibovitých hub. Nelze ale přímočaře usuzovat, že daným erbem se mohl pyšnit onen Duchek. Zdá se, že jeho příjmení mohlo být odvozeno pouze od držby statku, jímž dříve disponovala osoba obdařená erbem, která bránu vystavěla. Doposud se nám nepodařilo dohledat údaje o rodu erbu tří hub.

Pokoušíme-li se identifikovat záznamy o usedlosti čp. 5 v nejstarší pozemkové knize z let 1568–1672, dospějeme k velice rozporuplnému výsledku. Pokud budeme důvěřovat fassi tereziánského katastru, pak grunt ztotožníme

Obr. 5: Vykáň (okres Nymburk), čp. 5. Celkový pohled na průčelí usedlosti, zachyceny jsou dvě poslední zbořené brány z předbělhorské doby, pravá z nich datována na ostění portálu nejspíš 1536 (kresba kolorovaná akvarelem, 19. století, soukromá sbírka).

Obr. 6: Vykáň, čp. 5, druhotně použitý segment záklenku brány s erbem (zatím) neznámého rodu (foto J. Šulc, 2004).

s nemovitostí, která se ocitá – poměříme-li podle rozsahu polností a výše dobového ocenění – u samé spodní hranice velikosti selských statků ve vsi. Takovému ohodnocení odpovídají i údaje berní ruly. Držitele jednoho z nejmenších selských dvorů si ale sotva představíme jako stavebníka honosné goticko-renesanční brány nebo brány s heraldickou výzdobou. Pravděpodobná příčina uvedené nesrovnalosti patrně souvisí s tím, že analýzu majetkoprávní a prostorové kontinuity jednotlivých usedlostí do značné míry ztěžuje absence pozemkových knih z 2. poloviny 17. století. Nebudeme-li respektovat návaznost tereziánského katastru na berní rulu, která nám umožňuje překlenout mezeru v evidenci pozemkových

7) Vedle v textu na jiných místech zmiňovaných příkladů ze Skalska a Podolanky stojí za zmínku bohatě profilovaný hrotitý portál brány usedlosti čp. 3 v jihočeském Krníně (Voděra – Škabrada 1986, obr. 279).

knih, naskýtají se logičtější možnosti identifikace. V nejstarší pozemkové knize nás zaujmou záznamy o jednom ze dvou statků držných Viktorinem Škopkem z Elentperku, zmíněným už v pasáži o toušeňském mlýnu. Nejen proto si daná usedlost zasluhuje naši zvýšenou pozornost. Její historie i hospodářský potenciál by daleko více odpovídaly reprezentativnímu vzezření bran usedlosti čp. 5. Navíc nás zaujme, že členové rodiny užívající příjmi Hřib jsou v pozemkové knize zapsáni v 60.–90. letech 16. století coby příjemci vejrunkových splátek gruntu nazývaného „škopkovský“. Podle toho můžeme hypoteticky usuzovat, že na usedlosti Hřibové dříve hospodařili, přičemž si vybavíme bránu s erbovním znamením.

V souvislosti s tématem předkládaného článku připadá dějinám „škopkovské“ usedlosti, k níž dle berní ruly v polovině 17. století patřilo 144 korců orné půdy, velký význam. V roce 1564 ji za 450 kop grošů získává onen Viktorin, jenž statek užíval jako privilegovaná osoba na základě emfiteutického práva. Dvůr držel ještě v roce 1597, kdy k němu přikoupil jinou nemovitost ve Vykáni. Kromě toho získal i dům v Českém Brodě, zakoupený roku 1565 za 400 kop grošů českých. A také už víme, že nemovitý majetek zmnožil i díky sňatku s dcerou Cypriána Roudnického z Mydlovaru. S tchánem ho pojilo nejen příbuzenské pouto, ale i podobné okolnosti sociálního vzestupu. V roce 1561 mu byl rovněž udělen predikát a erb, což úzce souviselo s úspěšnou byrokratickou kariérou; v 60. letech 16. století Viktorin působil ve funkci důchodního písaře na panství Přerov nad Labem. Během přípravy studie o toušeňském mlýnu se nám podařilo vyhledat soupis inventáře „škopkovského“ vykáňského dvora z roku 1566 (Kypta et al. 2008, 74, 76). V dokumentu se zračí nejen hospodářství nadprůměrně vybavené živým i mrtvým inventářem a četným hospodářským nářadím, ale získáváme také základní představu o dispozici obytného domu (zjevně obývaného právě Viktorinem a jeho manželkou) a usedlosti, nadto známe i cennější kusy mobiliáře domácnosti. Za zmínku stojí mnoho kusů cínového nádobí (20 větších a menších misek, 17 talířů, cínová „medenice“, 13 větších i menších konvic, „flaše“) a také cínové umyvadlo.

Ve Vykáni evidujeme ještě jednu usedlost, do níž se kdysi vstupovalo náročněji pojednanou bránou předbělohorského stáří. Ve vjezdu do dvora statku čp. 29 se dochoval jeden z pilířů někdejšího průjezdu včetně torza portálu goticko-renesančního tvarosloví. Za zmínku ještě stojí fragment gotického článku, nejspíše okenního, druhotně užitý ve zdivu obytného domu. Tentokrát lze podle zápisů pozemkové knihy dobře postihnout dějiny gruntu už pro předbělohorské období. Nejstarším známým držitelem byl poddaný Pavel Teplík, prvně zmiňovaný v soupisu vykáňských osedlých z roku 1564. Zdá se, že na statku hospodařil značně dlouhou dobu, zřejmě více jak 45 let. Po jeho smrti v roce 1609 statek přešel do rukou syna Kašpara Teplíka, jenž ale tři roky nato zemřel a dobře zásobená usedlost byla oceněna na 900 kop grošů. Za třicetileté války byl statek vypálen; podle zápisu z roku 1657 zbyly jen „kamenné spodky“ budov. V roce 1654 k němu náleželo 108 korců orné půdy.

Cesta, která z Vykáně míří na jih do Českého Brodu, protíná po několika stech metrech o něco menší vesnici Černíky (Kypta – Šulc – Veselý 2005). Tvar i rozsah její

Obr. 7: Černíky (okres Nymburk), čp. 1. Detail ostění okna hospodářského stavení, kartuše s letopočtem 1475 – nejstarší autentické vnoření stavby poddanské usedlosti v rámci českých zemí (foto J. Šulc, 2004).

lehce obdélné návsi se patrně neodlišují od předbělohorské situace. S jistotou se to dá říct o jižní straně, kde se v areálech dvou sousedních usedlostí dodnes funkčně uplatňuje větší počet tesaných článků gotického tvarosloví. Do dvora statku čp. 1 se ještě nedávno vjíždělo pozdně gotickou bránou s půlkruhovým portálem. V této usedlosti se nachází zchátralý kamenný objekt pozdně středověkého stáří. Podle mohutných konzol usuzujeme, že na dochované, zčásti podsklepené přízemí navazovalo zaniklé patro. Dispozice prvotní stavební etapy odpovídá spíš hospodářskému než obytnému využití; podlouhlý půdorys je rozdělen do tří původně neprůchozích místností, do nichž se vstupuje pozdně gotickými obdélnými portály. Ostění okenního otvoru prostředního dílu je poměrně výpravné, cenné především rytou kartuší s letopočtem 1475.⁸⁾ Ještě v závěru středověku patrně vzniklo i jádro obytného domu.

Radíme-li zjištění učiněná při průzkumu usedlosti čp. 1 v Černíkách k nejpozoruhodnějším svého druhu, o to více mrzí, že právě v tomto případě nám scházejí písemné prameny pro postižení sociálního kontextu předbělohorských držitelů. Jejich posloupnost postihneme teprve od poloviny 17. století. Berní rula statek vede jako pusté poddanské hospodářství se 120 korci orné půdy, což ovšem o stavu v pozdním středověku vůbec nic nevypovídá. Vyloučit asi můžeme ztotožnění s vrchnostenským hospodářským dvorem, který se v novověku a nejspíš už i dříve nacházel na jiné parcele. Počet výkladových možností však přesto zůstává dost široký, jelikož nevíme, kde ve vesnici stály krčma a manský dvůr, zmíněné v písemnostech. Kromě poddanské usedlosti musíme vzít v potaz i sídlo nižšího šlechtice. Z pramenů vyplývá, že až do poloviny 16. století byla majetková držba v Černíkách značně rozdrobená. Na počátku 15. století náležel jeden z dílů vesnice do rukou osob, jež v predikátu přebíraly její název. Byť o tom prameny mlčí, jejich potomci zde mohli sídlit i v době kolem přelomu 15. a 16. století.

8) Na základě širšího paleografického srovnání a podrobnějšího průzkumu poškozeného reliéfu tímto upřesňujeme naše zprvu neúplné (resp. v posledních dvou číslicích mylné) čtení letopočtu (Kypta – Šulc – Veselý 2005, 102).

Nedokážeme sice objasnit majetkoprávní kontext držby statku čp. 1 v pozdním středověku, tušíme však, že jeho kamenná architektura nebyla až tak výjimečná, jak by se mohlo zdát. Hned sousední usedlost čp. 2 také zaujme výskytem pozdně gotických kamenických prvků. Ekonomický potenciál tohoto hospodářství byl celkem vysoký, dle berní ruly k němu patřilo 108 korců půdy. Do jeho dvora (resp. do novodobě oddělené části parcely, označené nyní jako čp. 28) se ještě dnes vjíždí bránou s půlkruhovým gotickým portálem. Mezi objekty předbělohorského původu lze zřejmě započítat i komorový blok vícekrát přestavovaného domu, v jehož sklepe se dochoval pozdně gotický portál.

Jenštejn a Podolanka (okres Praha-východ)

Jen několik set metrů od Jenštejna vede významná historická komunikace spojující Prahu s Brandýsem nad Labem, která jako součást tzv. Žitavské cesty patřila k nejvytíženějším dopravním trasám Českého království (Kypka – Šulc 2004). Při charakteristice lokality, jež leží v samém jádru středočeského Polabí, lze v první řadě zdůraznit tržní ráz zdejší zemědělské výroby, dobře dokumentovaný už pro raný novověk. Byl zapříčiněn jak blízkostí hlavního města, tak úrodností Brandýska, popisovaného jako teplá podnebná oblast s převahou půd o vysoké bonitě. Není pochyb, že držitelé jenštejnských selských gruntů se mohli úspěšně podílet na trhu se zemědělskými přebytky; dobré výchozí předpoklady jim skýtala vysoká výměra polností jejich statků. Dle berní ruly činila v polovině 17. století od 90 do 300 korců. Za jeden z důsledků předbělohorské agrární konjunktury lze považovat změnu statutu Jenštejna, odehrávající se ve 2. polovině 16. století, kdy je lokalita v pramenech poprvé zapsána jako městečko. Ale na venkovském charakteru sídliště se tím téměř nic nemění, jelikož obec nezískala výsady ani jiné prvky městské samosprávy.

O podobě středověké a raně novověké zástavby Jenštejna víme velice málo, což obecně platí pro celou oblast středního Polabí.⁹⁾ Zmínit lze pouze tesaný pozdně gotický portál brány v usedlosti čp. 22. Velice malý počet památek datovatelných do předbělohorské epochy se přitom zdá být v rozporu s obecnou představou o prosperitě venkovského obyvatelstva jednoho z nejurodnějších krajů Čech. Chceme-li srovnávat zdejší doklady starobylé architektury s nálezy z jiných regionů, je třeba brát v potaz řadu faktorů. V první řadě důsledky třicetileté války, jež velice tíživě dolehla právě na střední Polabí. Podle svědectví berní ruly se na brandýském panství v polovině 17. století nacházelo 15 zcela pustých sídlišť, mezi nimi i Jenštejn. Rozsah devastace regionu sugestivně přibližují slova brandýského hejtmána z roku 1642, jenž přirovnal tuto „*hromadu kamenitého panství*“ k biblické „*zkáze Jeruzaléma*“. Z jenštejnské pozemkové knihy vyplývá, že zdejší selské dvory s rozsahem půdy nad 90 korců se podařilo osadit až v letech 1661–1673. Noví hospodáři museli znovu vybudovat usedlosti, jelikož na ně čekala jen „*stavení dokonale zruinované*“. Proto není překvapivé, že z předbělohorské zástavby vesnice (nehledě na areál hradu) se dochoval snad jen portál brány usedlosti čp. 22. Nadto je pravděpodobné, že k výstavbě tělesa tohoto vjezdu, jímž se vstupuje

z humen do zahrady, došlo až někdy po obnově válkou zničené vesnice. Byť nemůžeme vyloučit, že tesané ostění bylo přeneseno z jiného dvora či dokonce z jiné lokality, písemné prameny podávají obraz bohatého gruntu, jehož výstavnou kamennou architekturu si dobře představíme už pro předbělohorské období.

Podle údajů berní ruly disponoval držitel poddanského statku čp. 22 polnostmi o rozloze 300 výsevkových korců, což představovalo největší výměru orné půdy mezi jenštejnskými usedlostmi. Jeho prvním známým držitelem byl Jan Jenštejnský, který jej nejpozději v 1. polovině 70. let 16. století odprodal za 185 kop grošů českých Jiřímu Ovčíčkovi, měšťanu Starého Města pražského. Od vdovy Svatavy Ovčíčkové získal grunt v roce 1576 Jan Cingulín Podvinský z Opočna, důchodní písař a posléze purkrabí a hejtman brandýského panství. Nejspíš právě on k usedlosti připojil dva mlýny v dnešní Podolance (sousední vesnice) a jednu jenštejnskou chalupu. V téže době byl rozšířen i půdní fond statku o část rolí zaniklého dvora Vřísku. Jan Cingulín zřejmě v roce 1592 umírá a krátce poté se majetku ujímají jeho dcera s manželem. Ti zde hospodařili až do roku 1598, kdy usedlost odprodali Václavu Hylsovi z Koldberku, královskému rychtáři v Českém Brodě, a to za 2100 kop grošů českých. Ve více než jedenáctinásobném vzrůstu ceny usedlosti v poslední čtvrtině 16. století se bezpochyby zračí rozsáhlé investice Jana Cingulína. Přestože česká komora v roce 1598 naléhala, aby byl grunt prodán „*robotnému člověku*“, vzhledem k vysoké kupní ceně se nepodařilo najít poddaného, který by jej osadil. Proto se usedlost až do poloviny 17. století nacházela v držení několika měšťanů a úředníků (například v letech 1614–1619 ji opět získal brandýský hejtman, tentokrát Simeon Redlfleštr z Vildřstorfu).

Byť je zřejmé, že osoby zakoupené na usedlosti čp. 22 investovaly do svého venkovského majetku hlavně s tím úmyslem, aby co nejvíce těžily ze zemědělské výroby, můžeme se zároveň domnívat, že zvelebily stavební podobu dvora, který se během krátké doby stal jakýmsi jádrem soustředěného nemovitého jmění. Dost jistě mohl být nákladně upraven coby venkovské sídlo dobře situovaného úředníka Jana Cingulína, jenž v okolí získal mj. dva mlýny. Ve vjezdu do takového statku si určitě můžeme představit reprezentativní bránu. Pak se přímo nabízí srovnání s náročnou sgrafitovou výzdobou brány usedlosti čp. 11 v sousední Podolance (Kypka – Šulc 2003). I když se v daném případě nedostává svědectví písemných pramenů, vybavíme-li si zpětně situaci v Jenštejně, neudiví nás přítomnost takto výjimečného stavebního díla ve vesnici položené při komunikaci spojující Prahu s Brandýsem nad Labem. Náročná sgrafitová výzdoba podolanecké brány nám dovoluje hypoteticky uvažovat, že její stavebník patřil mezi úředníky vázané službou k brandýskému zámku.¹⁰⁾ Vzhledem k ničivým dopadům třicetileté války na zástavbu vesnic středního Polabí se ale můžeme jen dohadovat, v jaké míře se v areálech tamějších usedlostí uplatňovala takto náročně pojednaná sgrafitová výzdoba.

10) Obdobně složitě komponované motivy spatřujeme kupříkladu na hlavním štítovém průčelí přízemního obytného domu v osamoceně situovaném dvoře Holešice na severním Písecku (Svoboda 1994). Podle lépe dochovaných památek tohoto druhu lze uvažovat, jak asi mohla celkově vypadat usedlost čp. 11 v Podolance.

9) Viz pozn. 6.

Obr. 8: Podolanka (okres Praha-východ), čp. 11. Brána s výpravnou sgrafitovou výzdobou, pozdně gotickým portálem a klasicistním nástavcem, stav po restaurování (foto Z. Neustupný, 2009).

Obr. 9: Srovnání motivů sgrafitové výzdoby brány usedlosti čp. 11 v Podolance (dva snímky nahoře) a nádvoří fasády zámku v blízkém Brandýse nad Labem (okres Praha-východ) (foto Z. Neustupný, 2009).

Na druhou stranu ale nelze opomenout snahy vrchnostenských úředníků navrátit statek čp. 22 do rukou poddaného držitele, což jistě mělo vážné důvody. Dobře „zdokumentovaná kauza“, která se týká právě námi sledované lokality, dosvědčuje, že vztah svobodných osob vůči držbě emfyteuticky vysazeného gruntu není možné

vtěsnat do jediného výkladového rámce. Do zemských desek byl roku 1562 vložen zápis vyhotovený v souvislosti s ohledáním škod na jenštejnské usedlosti zvané „susíkovský dvůr“. Podle výpovědi Jana Dobřichovského z Dobřichova, tehdejšího majitele Jenštejna, měl dotčený statek zpustnout v letech 1560–1562. Během této krátké doby s ním nakládal Samuel Čáslavský z Předboře, který se sem „vstěhoval“ údajně bez vědomí vrchnosti. Podle slov dvorského úředníka, který do Jenštejna zavítal, Samuel po sobě zanechal „poustku velikou“. Ze zápisu plyne, že usedlost užíval jako režijní dvůr a zemědělské produkty i vybavení statku nechal odvážet na svůj statek do nedalekých Ctěnic. Dovolil, aby čeleď vyřezala a páčila dřevěné konstrukce hospodářských staveb i ploty, ve světnici pobořila kamna a vytloukla skleněná okna. Bezostyšnost číší i z toho, že „pan Samuel dal posekat i a spáliti“ ovocné stromy v zahradě.

věné konstrukce hospodářských staveb i ploty, ve světnici pobořila kamna a vytloukla skleněná okna. Bezostyšnost číší i z toho, že „pan Samuel dal posekat i a spáliti“ ovocné stromy v zahradě.

II. SÍDLA CÍSAŘSKÝCH SOLNÍCH ÚŘEDNÍKŮ NA ČESKOBUDĚJOVICKU – REPREZENTACE A VENKOVSKÝ AZYL

Při hlubším bádání o historii panských sídel (sídel společenských elit) stále více zjišťujeme, jak je tato problematika široká, vrstevnatá a skoro se chce říci bezbřehá, a to už v samotném předmětu zájmu. Sotva tu lze vystačit s obligátními kategoriemi hrad, zámek a tvrz, i když tato trojice bude vždy tvořit pevný základ každého soupisu sídel pro určitý region. Existuje však množství lokalit hraničních, a to jak po stránce stavební, tak z hlediska společenského postavení svých držitelů. Jinak řečeno, ne každý šlechtic sídlil na tvrzi či zámku, a ne každá tvrz či zámek musela být sídlem tradiční šlechty (srov. Kovář 2010b).

Na Českobudějovicku se nachází několik rezidenčních objektů, které si v 16. a 17. století zřídili příslušníci vrstvy nobilitovaných úředníků, ať už státních (císařských) nebo vrchnostenských. Zvláštní skupinu mezi nimi tvořili správci českobudějovického solního skladu. Nobilitovaní solní úředníci se pohybovali na onom těžko definovatelném rozhraní mezi měšťany a šlechtou, avšak z jejich jednání bývá zřejmá inklinace spíše ke druhé jmenované vrstvě společnosti. Jedním ze způsobů, jak se přiblížit životnímu stylu šlechty, mohlo být budování vlastních venkovských sídel, přičemž ale možnosti skutečného rezidenčního a hospodářského využití takových objektů narážely na určité hranice. Předně byli solní úředníci poutáni výkonem své služby k solnímu skladu, a ten se nacházel ve městě; od roku 1552 sem byli dosazováni císařští správci (Huyer 1900; Kubák 1963). Vlastní sídlo tedy nemohlo být příliš vzdáleno.

Snaha vymanit se ze závislosti na právním a ekonomickém prostředí královského města se ne vždy vydařila, zvláště pokud si dotyčný zvolil k usazení šosovní dvůr nebo mlýn, podléhající přímému vlivu městské správy a placení městské dávky. Přesvědčil se o tom Mikuláš Humpolec z Tuchoraze, vysoký úředník na Hluboké a později ve službách Rožmberků, který se usadil v Mládkském mlýně na českobudějovickém panství (50.–60. léta 16. století), a byl proto nucen odvádět z něj městskou dávku stejně, jako by byl prostým mlynářem (Kovář 2008). Jiným ilustrativním případem je šosovní dvůr, dnes zvaný Voříškův, na němž ve 2. třetině 16. století sídlil Jan Robmháp ze Suché (SOKA ČB, AM ČB, kniha č. 288, *Knihy konceptů 1538–1550*, fol. 32 b, 35a; Kovář 2010a). Roku 1539 Robmháp v obavě z pomsty nedal městské radě souhlas, aby propustila z městského vězení žháře, který chtěl jeho dvůr zapálit. Budějovičtí konšelé však nehodlali vězně dál živit, a obrátili se proto s prosbou o radu na představitele Starého Města pražského, jejichž odpověď výslovně vyjadřuje střet mezi dvěma tehdejšími právními okruhy: šosovní dvůr (a jeho držitel) sice podléhá městskému právu, ale na Robmhápa jako na osobu rytířského stavu nelze toto právo vztáhnout; Budějovičtí měli proto požádat o rozřešení nejvyššího sudího Českého království. Se šlechtici usazenými na šosovních dvorech městské právo zkrátka nepočítalo. Zároveň je ovšem třeba říci, že šlo o jev velice řídký.¹¹⁾

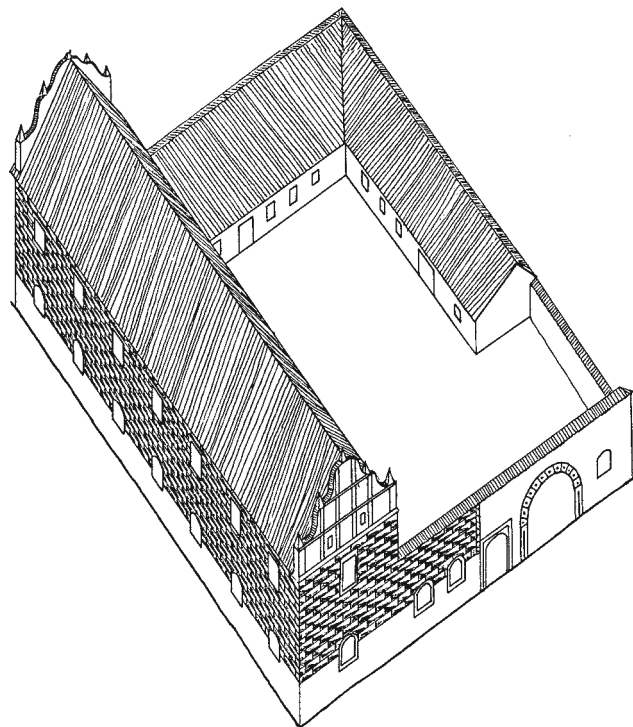
Budějovickým solním úředníkům se patrně nepodařilo dosáhnout na deskové statky, které by byly cenově dostupné, aktuálně nabízené k prodeji a zároveň ležely tak blízko města, aby jejich vzdálenost nebránila v pravidelném výkonu úřadu. Volili proto náhradní řešení, které u budějovických „Salzamtmannů“ – jak uvidíme – nebylo vždy bezproblémové a spíše připomínalo improvizaci.

Lustenek (5 km severovýchodně od Českých Budějovic)

Na hranici práva se pohyboval Jiří Pirchinger z Lusteneku, když kolem přelomu 70. a 80. let 16. století vykoupal menší části pozemků od horníků, kteří v době nastupující krize důlní činnosti opouštěli hornickou kolonii (pozdější město Rudolfov); své domky založili asi o tři desetiletí dříve na pozemcích budějovického děkanství (pod patronátem městské rady) a odváděli z nich děkanovi pravidelný nájem. Přestože tedy vykupované parcely horníkům vlastně nepatřily, byla jejich koupě zaznamenána do úředních knih, a tak ošidně legalizována. Pirchinger je nakonec scelil do souvislé enklávy, na níž v letech 1580–1583 vystavěl renesanční dvůr s obytnou budovou a podle své-

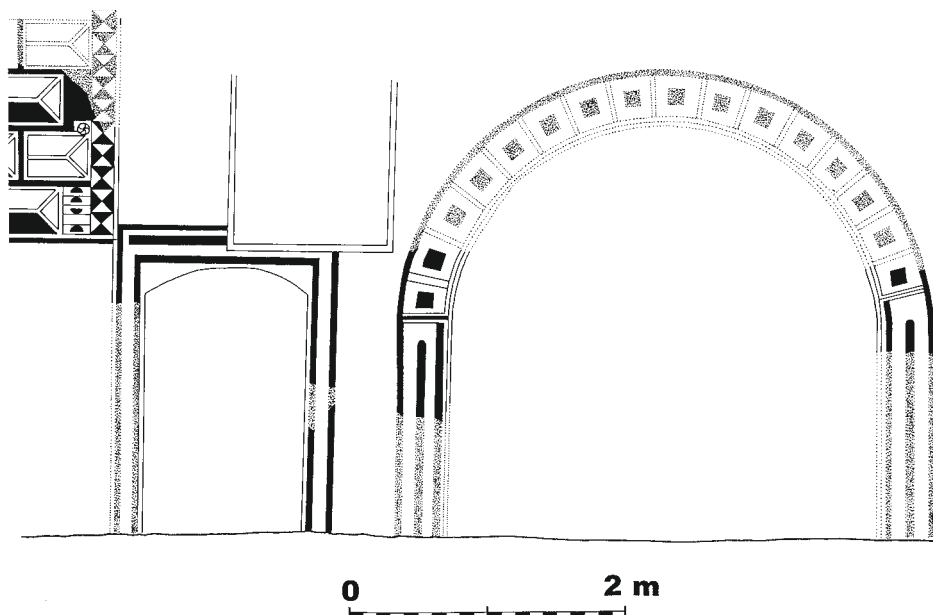
Obr. 10: Lustenek u Rudolfova (okres České Budějovice), dvůr, celkový pohled od západu (foto D. Kovář, 2010).

Obr. 11: Lustenek, dvůr. Pokus o rekonstrukci původní renesanční podoby sídla, pohled od západu. Etážové štíty obytné budovy jsou zakresleny bez opory v nálezkové situaci (kresba D. Kovář).

ho predikátu ho nazval Lustenekem (Kovář 2005). Z právně neukotvené držby pozemků se pak vyvinul několikaletý spor mezi Pirchingerem na jedné straně a budějovickým děkanem a městskou radou na straně druhé. Osamoceně stojící areál vznikl na přibližně čtvercovém půdorysu: jednopatrová obytná budova zaujala pohledově exponovanou severozápadní stranu a vedle ní na jihozápadní straně ústl do nádvoří hlavní vjezd, zatímco zbývající části obvodu tvořily hospodářské objekty. V přízemí obytného křídla se nacházely nejspíše provozní prostory, k vlastnímu obývání sloužily pravděpodobně tři za sebou řazené místnosti prvního patra; v současném stavu jsou vzájemně propo-

11) Kontext šlechtické držby (a dílem i stavební podobu a vybavení) šosovního dvora na přelomu středověku a novověku lze dobře sledovat na příkladu Votěleže u Kourími (Kypta – Šulc 2006).

Obr. 12: Lustenec, dvůr. Sgrafitová výzdoba původní vjezdové brány a branky na jihozápadní straně (dnes zazděno). Zaniklé a pod omítkou skryté části výzdoby doplněny tečkovaně, viditelné vyznačeny černě (zaměření a kresba D. Kovář, 2004).

Obr. 13: Lustenec, dvůr. Detail jihozápadního průčelí obytné budovy s obnaženou sgrafitovou výzdobou (foto D. Kovář, 2010).

jeny dveřmi v příčných zdech, není ale vyloučeno, že původně spojení zajišťovala vnější pavlač na nádvorní straně. Bez hlubšího stavebněhistorického průzkumu zůstává nejisté, zda obytné prostory pokračovaly také v kratším jihozápadním křídle (nad branou), nebo zda se tu zprvu nacházela pouze ohradní zeď s průjezdem. Pokud toto křídlo v renesanční etapě neexistovalo, znamenalo by to, že obytný prostor majitele představovaly tři zmíněné, poměrně úzké protáhlé místnosti (cca $3,5 \times 7$ m). Velký důraz byl kladen na vnější reprezentaci: fasády obytného stavení pokrylo tehdy obvyklé sgrafitové kvádrování ve tvaru „psaníček“, složitější sgrafitová kompozice pak orámovala vjezdovou bránu a vedlejší vstupní branku. Jistě ne náhodou je dvůr založen ve svahu tak, aby se pohledově uplatňovala především obytná budova a dekorativně řešený vjezd. Okna obytného patra se obracela k blízkému hornímu městu Rudolfovu, ale skýtala zároveň široký rozhled do českobudějovické kotliny a ke vzdáleným obzorům Blanského lesa a Šumavy. A naopak: v zemědělsky využívané krajině bez vyšších porostů byl Lustenec dobře viditelný přímo z Českých Budějovic, jak je patrné

ještě na Zornově veduté města z doby před polovinou 19. století. Pohled na Lustenec zdola, proti svahu, umocňoval dojem výstavnosti. Z února 1592 pochází inventář a úřední odhad pozůstalosti po zemřelém Pirchingerovi, který nám umožňuje nahlédnout do domácnosti na venkovském sídle solního úředníka (Kovář 2009, 137–142). Hlavní obytná místnost Lustenku se označovala jako velká světnice a kromě ní je v inventáři zmínka ještě o druhé světnici. Topilo se v kamnech z glazovaných kachlů, k vybavení patřilo 7 stolů, 5 lavic, 2 kůží potažené židle, 2 silné koberce, 4 okované truhly, 4 almary. Ke kuchyňským a stolním účelům sloužilo nádobí cínové (50 kusů), mosazné (17), železné (23), měděné (42), ale nechyběla ani stříbrná konvice, pohárek a 9 stříbrných lžic. Na Lustenku se nacházela i malá zbrojnice. Na svém dvoře se Pirchinger vzdělával i úřadoval, jak o tom svědčily dvě almary s tištěnými knihami, úředními spisy a účty. O objemu Pirchingerovy úřední i soukromé agendy vypovídá i skutečnost, že držel trojici pečetidel. Dvůr Lustenek byl tedy hlavním obydlím, reprezentativním sídlem i úřadovnou Jiřího Pirchingera. Nepochybně však odtud musel pravidelně dojíždět za svými povinnostmi do budějovického solního skladu, takže blízkost královského města byla nezbytností.

la ani stříbrná konvice, pohárek a 9 stříbrných lžic. Na Lustenku se nacházela i malá zbrojnice. Na svém dvoře se Pirchinger vzdělával i úřadoval, jak o tom svědčily dvě almary s tištěnými knihami, úředními spisy a účty. O objemu Pirchingerovy úřední i soukromé agendy vypovídá i skutečnost, že držel trojici pečetidel. Dvůr Lustenek byl tedy hlavním obydlím, reprezentativním sídlem i úřadovnou Jiřího Pirchingera. Nepochybně však odtud musel pravidelně dojíždět za svými povinnostmi do budějovického solního skladu, takže blízkost královského města byla nezbytností.

Ehrenpreisův, dnes Pillmannův dvůr (1,8 km severovýchodně od okraje historického jádra Českých Budějovic) Jiný způsob zvolil solní úředník Jiří Ehrenpreis, od nobi-

Obr. 14: Pillmannův (Ehrenpreisův) dvůr na pozadí veduty Českých Budějovic od Jana Willenberga z roku 1602 (výřez). Dobře je patrná střední věžovitá část obytné budovy. Vyobrazení názorně vypovídá o snaze nobilitovaných úředníků prostorově jasně odlišit své sídlo od městské zástavby, ovšem pokud možno (z praktických důvodů) s malým vzájemným odstupem.

litace roku 1608 užívající ještě predikátu z Ehrenecku. Na rozdíl od Pirchingera pravděpodobně vlastnil v Českých Budějovicích velmi výstavný dům přímo na náměstí, což mu ovšem nebránilo ve zřízení venkovské (předměstské) rezidence. Roku 1591 koupil dosavadní Ryšákův dvůr, který byl od středověku šosovním dvorem, jenž podléhal městské dávce, a z jehož držby vyplývalo do určité míry závislé postavení na správě královského města. S největší pravděpodobností právě Ehrenpreis uskutečnil během 90. let 16. století přestavbu obytné části dvora na předměstskou rezidenci, architektonicky poměrně náročně pojatou (Kovář 2006). Přinejmenším na jedné ze svých užších stran byla obdélná patrová budova zakončena pozdně renesančním etážovým štítem, dodnes dochovaným. Jednoosá střední část budovu výškově přesahovala na způsob jakési nízké věže, jejíž tubus zároveň předstupoval před líc hlavního průčelí. Předpokládáme, že majitelům sloužilo

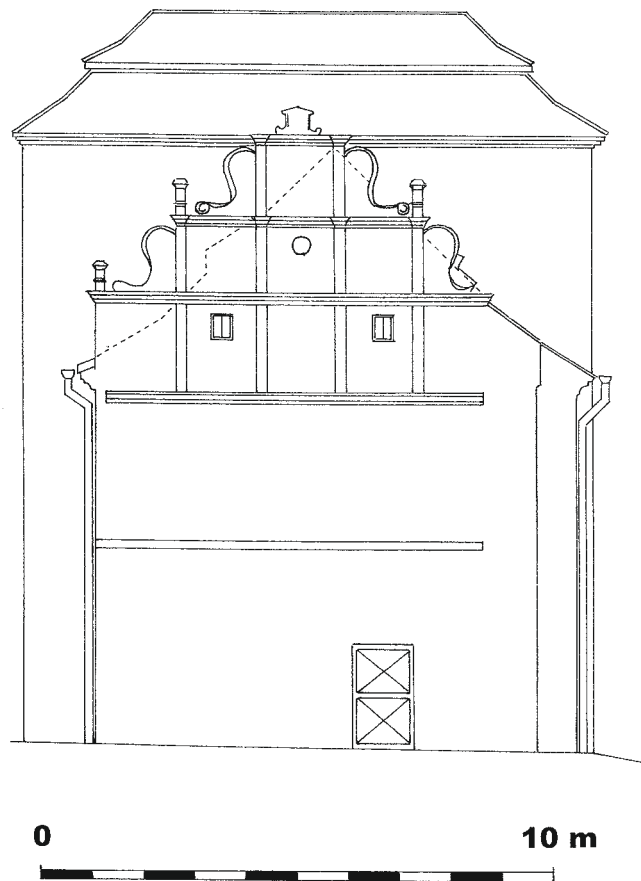

Obr. 15: Předměstí Českých Budějovic, Pillmannův (Ehrenpreisův) dvůr. Celkový pohled na obytnou budovu od jihozápadu (foto D. Kovář, 2005).

k obývání první patro s několika místnostmi uspořádanými v řadě; komunikaci mezi nimi původně zprostředkovávala nespíše nádvoří pavlač, při barokní přestavbě (asi 1777) nahrazená vnitřní chodbou.

Obr. 16: Předměstí Českých Budějovic, Pillmannův (Ehrenpreisův) dvůr. Renesanční štít na východní straně obytné budovy (foto z počátku 20. století, SOKA České Budějovice).

Obr. 17: Předměstí Českých Budějovic, Pillmannův (Ehrenpreisův) dvůr. Východní průčelí obytné budovy s renesančním štítem. Nad ním ční nástavba ve střední části budovy (kresba D. Kovář, 2005).

Doubravice (5 km jihovýchodně od Českých Budějovic)

Třetím ze sídel, užívaných solními úředníky, byla na Českobudějovicku Doubravice. Za vznikem tamní renesanční tvrze stál jiný příslušník této společenské vrstvy, totiž vysoce postavený rožmberský úředník Mikuláš Humpolec z Tuchoraze. Ten žil střídavě v Českém Krumlově, v Českých Budějovicích a stálější rezidenci měl na blízkém Mládkém mlýně (srov. Kovář 2008). Mlýn ovšem podléhal městské dávce, jejíž placení hrdý Humpolec opomíjel a opakovaným upomínáním ze strany městské rady se mohl cítit ponížen. Proto využil příležitosti, když od Viléma z Rožmberka za své služby dostal do časově omezené držby ves Doubravici (podle původních podmínek měla být vrácena po smrti posledního Humpolcova syna). Založení tvrze, vystavěné pravděpodobně v letech 1563–1564, provedl velkoryse: sídlo s panským dvorem bylo zřízeno nejspíše na místě čtyř zrušených poddanských usedlostí z celkových sedmi, které do té doby vesnici tvořily (Kovář 2008–2009; Kovář – Koblasa 2010). Pozdějším držitelům se sice podařilo vytvořit z Doubravice de iure samostatný statek, nevymanili jej však z hospodářského obklíčení, které plynulo z polohy mezi dvěma velkými panstvími – budějovickým a třeboňským. Do ohniska našeho zájmu se místo dostává rokem 1637, kdy doubravický statek s tvrzí koupil budějovický měšťan a solní úředník Emanuel Fritschko z Fürstenmühl, aby tak mimo jiné dovršil svůj společenský vzestup. Od ostatních obyvatel královského města se potom lišil smělým užíváním predikátu „z Fürstenmühl a na Doubravici“. Malé a relativně laciné (4000 kop míšenských grošů) zboží leželo na dosah od Českých Budějovic, ale vzhledem k dobrému právnímu ukotvení držby v zemských deskách už se vlastník nemusel potýkat s potížemi, jaké měli šlechtici na šosovních dvorech anebo Pirchinger na Lusteneku. Problémem se ovšem staly

omezené možnosti hospodářského využití statku, sevřeného silnými konkurenty a spadajícího do oblasti, v níž panovnická privilegia zajišťovala městu Budějovicím ekonomickou výlučnost. Přesvědčil se o tom zejména Emanuelův syn František Eusebius Fritschko, rovněž císařský solní úředník, jenž převzal Doubravici po otci nejpozději začátkem roku 1655 a snažil se ji zhodnotit například zřízením pivovaru. Tím ovšem narazil na hospodářské zájmy královského města a na protest městské rady. Nejspíše proto, že sám František Eusebius – podobně jako dříve jeho otec – patřil k vlivným městským radním, podařilo se mu vaření piva na Doubravici obhájit. Využil tak zřejmě veřejnou funkci k prosazení soukromého zájmu, neboť z titulu konšelského úřadu měl spíše zaštiťovat obecní pivovar (nemuselo jít o případ ojedinělý). Roku 1666 se dědičkou Doubravice stala vdova Eva Eufemie, později podruhé provdaná za Michaela Hoffmanna, opět solního úředníka z Českých Budějovic. Ačkoli majetek zůstal připsán Evě, zdejší rezidenci nepochybně užíval k přebývání i Hoffmann. Jím však éra solních úředníků na Doubravici skončila. Pravděpodobně v průběhu 2. poloviny 17. století došlo k přestavbě a rozšíření doubravického sídla, které se tak proměnilo v menší barokní zámek. Stavební aktivita mohla probíhat už za Františka Eusebia Fritschka (v souvislosti se zřízením pivovaru), ale vrcholila patrně až za doby jeho dcery Juliany Eusebie Traumüllerové, která získala Doubravici po smrti matky Evy. Zámek nabyl podoby poměrně jednoduché patrové obdélné budovy, jejíž krátké průčelí s vykrajovaným štítem se obracelo do návsi, zatímco k zadní straně přiléhala objekt pivovaru. Střední část patrně ukrývá zděné konstrukce starší renesanční tvrze. Dokončení stavby bychom snad (s velkým otazníkem) mohli spojit se zmínkou o povolení sloužit mše v zámecké kapli roku 1688.

Obr. 18: Doubravice (okres České Budějovice), zámek. Východní štítové průčelí s vjezdem do bývalého panského dvora, pohled z návsi (foto D. Kovář, 2007).

ZÁVĚR

Název prvního oddílu – *Po stopách staré selské slávy?* – není originální. Shodně (ovšem bez otazníku) je napsána jedna z kapitol v úvodu citované knížky Zdeňka Smetánky. Záměrně tak srovnáváme stav dnešního poznání s předpoklady vyslovenými v 70.–80. letech 20. století. Tehdejší rámcová představa o úzké spojitosti dokladů výstavných předbělohorských gruntů s prosperitou poddaných se do určité míry potvrzuje. V úrodném kraji při soutoku Labe s Jizerou i na „periferiích“ středních Čech zastihneme sedláky, o nichž s jistotou víme, že byli schopni a také ochotni vkládat nemalé prostředky na reprezentativní stavební úpravy jimi držných statků. A nejen to: ve vesnicích skupovali další nemovitě majetky, což jejich hospodářské strategie staví na roveň osobám vázaným službou v byrokratickém aparátu velkých panství. Členy rodů Pecháčků ve Skalsku, Hronů v Solopyskách či Nováků v Záluží a v Trněném Újezdu lze do značné míry vnímat jako dobře poznané zástupce vrstvy movitých sedláků. Bezpochyby i další poddaní vystavěli renesanční bránu či třeba sýpku v průčelích svých statků. Pozoruhodné jsou sociální vazby zmíněných selských rodin: dvě Pecháčkovy dcery se provdaly za mladoboleslavské měšťany, dva synové sedláka Nováka se vymanili z poddanství, nadto se z nich stali dobře situovaní úředníci obdaření predikátem a erbem.

Jenže písemné prameny nás záhy uvedly do mnohem složitější problematiky. Za pozoruhodný výsledek dosavadního studia považujeme už samotné zjištění, že držitele sledovaných usedlostí nejsme schopni zařadit do jasně vymezených sociálních skupin. Podle očekávání se statky, v jejichž zástavbě shledáváme pozdně gotické a renesanční architektonické prvky, zpravidla jeví jako nemovitosti s vysokým (v příslušné lokalitě často největším) hospodářským potenciálem. O jejich držbu, a to zejména v úrodných příměstských regionech, se ve vysoké míře ucházely nepoddané osoby vyššího společenského postavení. Tento jev patří k charakteristickým rysům agrární konjunktury předbělohorského období, což velice názorně postihneme například na Brandýsku (srov. *Kypta – Šulc 2004; Prášek 1908*). Ve více jak padesáti případech se nákupní usedlosti ocitly v rukách měšťanů pražských měst, šlechticů, úředníků působících u české komory či ve správě brandýského panství a dalších privilegovaných osob. Jejich zájem o venkovské majetky se v první řadě odvíjel od snahy zapojit se do trhu se zemědělskými produkty. Zakupování selských statků nepoddanými osobami ovšem – jak zřetelně vyplývá ze srovnání stavu dvou usedlostí v Jenštejně ve 2. polovině 16. století – přinášelo velice rozrůzněné důsledky pro stavební podobu vesnic.

Jen vzácně evidujeme přímé doklady stavebních úprav nákupně vysazených venkovských statků realizovaných nobilitovanými osobami. Tím pozoruhodnější je heraldická výzdoba pozdně gotické brány vykáňské usedlosti čp. 5. Na ostění vytesaný erb nenechává na pochybách, že tento grunt držela privilegovaná osoba, která – a to je důležité – ostentativně dávala najevo své sociální postavení. O nositelích znamení tří hříbovitých hub nic nevíme. Zato jsme zpraveni o jiné osobě užívající predikátu a erbu, Viktorinu Škopkovi z Elentperku, který ve Vykání ve 2. polovině 16. století držel dva statky. Podle písemných pramenů se zdá,

že jedním z nich byla právě usedlost čp. 5. Označíme-li výmluvnou výpověď písemností, týkajících se škopkovské usedlosti, za vzácnou, charakterizujeme tím jen fragmentární povahu pramenných opor. Můžeme-li se jen domýšlet, jak vypadala zástavba Viktorinova vykáňského statku, sídlo jeho tchána, mlynáře Cypriána, se z podstatné části dochovalo. Oba shodou okolností v témže roce 1561 získali oprávnění užívat erbu a predikátu. Cypriánovi k tomu dopomohla náklonnost panovníka, kterou si vysloužil jako odborník při mlýnských stavbách na komorních statcích. Nedlouho předtím byl „pouze“ tovaryšem v brandýském mlýně. Z tohoto důvodu lze nákladnou přestavbu toušeňského mlýna nazírat mj. jako výraz osobní reprezentace, resp. snahy o utvrzení čerstvě nabytého společenského postavení „*Cypriána Roudnického z Mydlovaru a na mlejně v Toušeni*“.

Pozoruhodný protějšek ke středočeským statkům v rukách privilegovaných osob představují sídla císařských (solních) úředníků v okolí historického jádra Českých Budějovic. Ani tyto nemovitosti netvoří homogenní skupinu, natož pak stavební typ. Přesto lze na početně velmi omezeném vzorku lokalit shledat určité společné charakteristiky: je to jednak malá vzdálenost od místa úřadu, dále nutnost jisté improvizace při zajišťování držby, ale také snaha dosáhnout s poměrně limitovanými prostředky co nejvíce reprezentativního účinku (zvláště dobře patrné na Lusteneku). Důvodů, proč si správci solního skladu budovali venkovské rezidence, bylo jistě více. Šlo o schopné a sebevědomé osoby, které zpravidla pocházely z neurozených poměrů a teprve ve své osobě dosáhly nobilitace a získaly predikát. Velkou roli u nich hrála nejen snaha vřadit se mezi tradiční šlechtu, ale na druhé straně se také vymezit vůči měšťanskému stavu. Držba venkovského statku s reprezentativním sídlem byla jistě vhodnou formou takové demonstrace. Zakupováním nemovitostí navíc úředníci zhodnocovali finanční prostředky, nahromaděné v souvislosti s výkonem úřadu i vlastních podnikatelských aktivit. Podceňovat nesmíme ani skutečnost, že vlastní venkovský azyl kromě toho znamenal možnost „útěku“ z městské společnosti, která v některých případech vnímala císařské úředníky jako cizorodý element.

Výše uvedená hodnocení lze prozatím chápat jako jakýsi postulát, jehož platnost mohou další badatelé ověřovat na analogických vzorcích v jiných regionech. Už dnes lze ale v literatuře připadnout na ne jeden srovnatelný příklad – jak co do sociálního kontextu stavebníka, tak architektonické stránky sídla. V potaz musíme brát také aktivity měšťanů. Zajímavý doklad v daném směru přinesl průzkum usedlosti čp. 338 na předměstí Litomyšle. Týkal se mladšími úpravami jen málo pozměněného renesančního stavení, jehož specifická dispozice a náročná výzdoba dovolují uvažovat o odvážné, avšak důvodné klasifikaci – o předměstské „vile“, která nesloužila k trvalému pobytu (*Ebel – Macek 2001*). Pozoruhodný objekt dal zbudovat litomyšlský měšťan Havel Holárek. Písemné prameny o něm zpravují jen málo, zato samotná stavba představuje navýsost sdělný doklad osobní reprezentace. Proto nepřekvapuje, že Holárkova dcera se provdala za nobilitovaného Bohuslava Sedlčanského ze Sedlčan. Holárovský dvůr sice nalezneme na předměstí, není ale důvod k pochybnostem, že stavby obdobného účelu se nacházely

také ve vesnických lokalitách. Litomyšlská „vila“ vznikla zřejmě ve 4. čtvrtině 16. století, počátky reprezentativních přestaveb předměstských dvorů lze ale položit už do pozdního středověku, jak ukazuje objev pozoruhodného gotického objektu před hradbami Plzně (srov. *Anderle 2000; 2002; Urban 2003*).

Zvláště zajímavý příklad sídla nobilitovaného úředníka představuje palác (resp. jeho raně barokní etapa) tvrze na okraji městečka Týnec nad Labem (*Rykl – Horský 2008*). Z typologického hlediska se jedná o poměrně běžně rozšířený věžový objekt s dvoudílnou dispozicí, vystavěný patrně ve 2. polovině 15. století. Po stavebních úpravách v 90. letech 17. století spodní podlaží sloužila jako sýpka, nejvyšší patro zůstalo obytné a nově bylo opatřeno dřevěným ochozem. Z našeho pohledu je velice pozoruhodné, že vzezření stavby záměrně připomíná středověkou tvrz. Rozbor písemných pramenů poskytl jméno původce barokní přestavby týnecké tvrze. Byl jím Rudolf Materna z Eisenachu, fořtmistr pardubického a smrkovského panství, jenž v Týnci držel i obytný dům na náměstí. V osobě stavebníka se odrážejí ambice majetných nobilitovaných úředníků, kteří se životním stylem snažili pevně začlenit do stavovské společnosti, mj. prostřednictvím historizujících formy svého vedlejšího sídla (*Rykl – Horský 2008, 151*).

Přestože získané poznatky nepostačují k zobecnění (což ostatně není naším záměrem), považujeme za podstatné, že se nám poštěstilo vícekrát rozkrýt – byť třeba jen zčásti – společenské vazby a rozsah nemovitého majetku osob, které můžeme s větší či menší pravděpodobností pokládat za původce nebo uživatele nákladných staveb se slohovými architektonickými prvky. Máme za to, že složitou sociální „typologii“ venkovského obyvatelstva adekvátněji přibližují drobnohledné dílčí studie než příspěvky statistické povahy, byť jim nelze odepřít (důležitý) význam. V neposlední řadě zdůrazníme, že sondy do písemných pramenů dobře umožňují v dobovém kontextu porozumět významu hmotné kultury, v našem případě architektury, jako projevu reprezentace osob, usilujících o překročení hranic pater stavovsky členěné společnosti. Zvláště nás zaujmou doklady výstavné podoby usedlostí/dvorů v rukách nobilitovaných úředníků a dalších privilegovaných osob poddanského původu. Právě oni ve vysoké míře pocítovali potřebu dávat okázale najevo své jmění a životní styl, aby tím opakovaně potvrzovali nově nabyté postavení. Stavební úpravy jejich venkovských sídel jim k tomu poskytovaly dobrou příležitost.

PRAMENY A LITERATURA

- Anderle, J. 2000:* Pozůstatky pozdně středověké zástavby Saského předměstí v Plzni, *Archaeologia historica* 25, s. 51–59.
- Anderle, J. 2002:* Aktuální stav poznání vývoje zástavby na severním předměstí Saského mostu, in: *Plzeňsko II. Sborník Spolku za starou Plzeň, Plzeň*, s. 39–52.
- Dittrich, T. – Urban, J. 1990:* Solopysky (okres Příbram). Stavebně historický průzkum a architektonické a památkové hodnocení zástavby. SÚRPMO Praha, rkp. (archiv NPÚ ÚOPŠ v Praze).
- Ebel, M. – Macek, P. 2001:* Holárkovský dvůr – předměstská renesanční vila v Litomyšli? Zprávy památkové péče 61, s. 217–224.
- Ernée, M. – Stejskal, A. 2001:* Kouty na Českokrumlovsku. Běžný či výjimečný model vrcholné a pozdně středověkého osídlení?, *Archeologické rozhledy* 53, s. 310–342.
- Foud, K. – Karel, T. 1998:* Lidová architektura – město Plzeň. Plzeň.
- Huyer, R. 1900:* Zur Geschichte der Budweiser Salzmagazine, *Budweiser Zeitung* 39, 22. 5. 1900, č. 40, s. 1–4; 25. 5. 1900, č. 41, s. 1–4.
- Kovář, D. 2005:* Děkanský dvůr – zámeček Lustenek u Rudolfova, *Jihočeský sborník historický* 74, s. 5–46.
- Kovář, D. 2006:* Pillmannův dvůr – zapomenutý budějovický zámeček, in: *Staré Budějovice 2, České Budějovice*, s. 69–82.
- Kovář, D. 2008:* Budějovické sídlo následníka trůnu. O Červeném dvoře a mlýně u Mladého, in: *Staré Budějovice 3, České Budějovice*, s. 93 až 103.
- Kovář, D. 2008–2009:* Z minulosti zámečku v Doubravici na Českobudějovicku, *Jihočeský sborník historický* 77/78, s. 5–59.
- Kovář, D. 2009:* Několik inventářů panských sídel Českobudějovicka z doby předběllohorské (Chvalkov, Lustenek, Rudolfov a Zumberk), in: *Táborský archiv* 14, s. 135–174.
- Kovář, D. 2010a:* Z dějin Voříškova dvora na Pražském předměstí Českých Budějovic, in: *Staré Budějovice 4, České Budějovice*, s. 115 až 127.
- Kovář, D. 2010b:* Panská sídla nejnižší kvalitativní úrovně v raném novověku na Českobudějovicku, *Castellologica bohemia* 12, s. 55 až 68.
- Kovář, D. – Koblasa, P. 2010:* Doubravice. Doubravice.
- Krásný, F. – Kypka, J. – Šulc, J. 2005:* Pozdně gotické nálezy ve venkovských usedlostech v Čisté u Mladé Boleslavi, *Archeologie ve středních Čechách* 9, s. 643–652.
- Kubák, J. 1963:* Českobudějovické solní spory v XVI. a XVII. století, *Jihočeský sborník historický* 32, 1963, s. 7–31.
- Kypka, J. – Šulc, J. 2003:* Poznámky ke stavební podobě vesnic středního Polabí v předběllohorském období (Usedlost s renesanční bránou v Podolance), *Památky středních Čech* 17, č. 1, s. 25–32.
- Kypka, J. – Šulc, J. 2004:* K formám pronikání slohových výtvarných prvků do prostředí venkovské usedlosti (Pozdně gotické brány v Jenštejně a Dřevčicích), *Památky středních Čech* 18, č. 1, s. 25–39.
- Kypka, J. – Šulc, J. 2005:* Pozdně gotické slohové prvky v architektuře venkovských usedlostí v Záluží u Čelákovic, *Památky středních Čech* 19, č. 1, s. 46–53.
- Kypka, J. – Šulc, J. 2006:* Kachle ze dvora Votěz u Kouřimi. Ke kultuře bydlení v hospodářském dvoře na přelomu středověku a raného novověku, *Památky středních Čech* 20, č. 2, s. 3–29.
- Kypka, J. – Šulc, J. 2007:* Renesanční brány venkovských usedlostí ve Skalsku a Nosálově, in: *Confluens. Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 6, Mělník*, s. 15–29.
- Kypka, J. – Pešta, J. – Šulc, J. – Veselý, J. 2008:* Dějiny a stavební podoba renesančního mlýna v městečku Lázně Toušeň, *Průzkumy památek* XV, č. 1, s. 71–88.
- Kypka, J. – Šulc, J. – Veselý, J. 2005:* Pozdně gotické kamenické prvky ve venkovských usedlostech na Nymbursku. Průzkumy vybraných usedlostí v lokalitách Vykaň, Černíky a Kounice, *Průzkumy památek* XII, č. 2, s. 97–120.
- Pešta, J. 1997:* Usedlost čp. 1 v Krnině, *Průzkumy památek* IV, č. 2, s. 101–115.
- Podlaha, A. – Šittler, E. 1903:* Topographie Historische und Kunstdenkmale im Königreiche Böhmen XV. Der politische Bezirk Karolinenthal. Prag.
- Prášek, J. V. 1908:* Brandejs nad Labem. Město, panství i okres. Díl I. Brandejs nad Labem.
- Rykl, M. – Horský, P. 2008:* Týnec nad Labem – dva životy jedné tvrze, in: *Dějiny staveb 2008, Plzeň*, s. 143–152.
- Smetánka, Z. 1987:* Hledání zmizelého věku. Sondy do středověkých Čech. Praha.
- Svoboda, L. 1994:* Příspěvek k poznání drobných panských sídel a jejich vztahu k lidovému domu, *Archaeologia historica* 19, s. 101–119.
- Šafránek, V. – Škabrada, J. 1983:* Pozůstatky pozdně středověkých ves-

- nických staveb v Severočeském kraji, *Archaeologia historica* 8, s. 433–445.
- Šerák, M. 2006: Databáze drobných objektů, *Svorník* 4, s. 115 až 128.
- Šimůnek, R. 2012: Smečno v pozdním středověku. Počátky rezidenčního města Bořitů z Martinic, *Průzkumy památek* XIX, č. 1, s. 7–30.
- Šimůnek, R. 2013: Reprezentace české středověké šlechty. Praha.
- Škabrada, J. 1979: Nejstarší objekty, zjištěné stavebně historickým průzkumem Božkova a Bolevce, *Archaeologia historica* 4, s. 175–191.
- Škabrada, J. – Dostál, P. 1984: Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na okrese Kladno, *Urbes medii aevi investigationes archaeologicae*, Praha, s. 113–148.
- Škabrada, J. – Dostál, P. 1985: Pozdní gotika ve vesnických usedlostech na Sedlčansku, *Archaeologia historica* 10, s. 481–500.
- Škabrada, J. – Smetánka, Z. 1974: Architektura zemědělských usedlostí pozdního středověku v Čechách (Příspěvek k poznání hmotné kultury středověké vesnice), *Archeologické rozhledy* 26, s. 236 až 270.
- Škabrada, J. – Švábek, V. 1982: Nejstarší nálezy ze stavebně historického průzkumu Koterova a Černice, *Archaeologia historica* 7, s. 277 až 285.
- Šnejd, D. – Hansová, J. 2008: Nález středověkého špýcharového domu v usedlosti čp. 6 v Záluží na Českokrumlovsku, *Památky jižních Čech* 22, č. 1, s. 66–76.
- Šulc, J. – Kypka, J. – Ježek, M. 2009: K hospodaření a kultuře bydlení na středočeském statku v raném novověku: příklad z Trnávského Újezdu (okr. Kladno), *Archeologické rozhledy* 61, s. 697–714.
- Urban, J. 2003: Sláva a úpadek jednoho plzeňského předměstského dvora, *Západočeský historický sborník* 8, s. 61–82.
- Voděra, S. – Škabrada, J. 1986: Jihočeská lidová architektura. České Budějovice.
- NA, SM: Národní archiv v Praze, fond Stará manipulace.
- SOKA ČB, AM ČB: Státní okresní archiv České Budějovice, Archiv města České Budějovice.

DIE ARCHITEKTUR ALS AUSDRUCK DES SOZIALEN AUFSTIEGS BEISPIELE AUS DEM LÄNDLICHEN MILIEU AUS DEM AUSGANG DES MITTELALTERS UND DER FRÜHEN NEUZEIT

Der Beitrag fasst die Ergebnisse der Erforschung der Baugestalt und des Sozialkontextes von mehreren Untertanengehöften und größeren Bauernhöfen in den fruchtbaren Teilen von Mittel- und Südböhmen zusammen. Die erreichten Ergebnisse sind durch die Tatsache interessant, dass einige Bauten sich dank dem Schriftquellenzeugnis in die „Geschichten“ von konkreten Personen eingeordnet haben, denen war es in der ständisch geschichteten Gesellschaft des Ausgangs des Mittelalters und der frühen Neuzeit aufzusteigen gelungen. Obwohl die Quellensonden in Mittelböhmen sich in erster Reihe auf die Untertanengehöfte, in Südböhmen hingegen zu den Sitzen der Geadelten richteten, kann man beide Gruppen zusammenfassend behandeln. Das Gemeinsame stellt nämlich das ähnliche Sozialprofil der Bauauftraggeber, bzw. der Besitzer jener Unbeweglichkeiten dar.

Die Auswahl der Untertanengehöfte begründete sich im Vorkommen der architektonischen Glieder des spätgotischen und renaissancezeitigen Charakters. Bei der Analyse des sozialen Kontextes kommt man aus den die Steuer betreffenden Quellen (Urbare, Steuerrolle, Theresianischer Kataster) und den Grundbüchern heraus, die die Namen der konkreten Besitzer, Informationen vom Preis, Ausmaß und Zustand der Unbeweglichkeit, der Weise und dem Verlauf des Zahlens, den Verpflichtungen und Guthaben, die darauf lasten, dem materiellen Inventar u. Ä. darbieten. Laut Erwartung die verfolgten Güter erscheinen überwiegend als Unbeweglichkeiten mit hohem (oft dem größten für die betreffende Gemeinde) Wirtschaftspotenzial. Aus der Hinsicht des sozialen Profils diese Gruppe lässt sich rahmenhaft in zwei Kategorien teilen. Es handelt sich entweder um die sog. Erbbauerngüter, oder die nicht untertanen Personen höheren Gesellschaftsranges, mit Wappen und Prädikat bekleidet, die sich (besonders in den fruchtbaren stadtnahen Regionen) im hohen Maße um ihren Besitz bewarben. Diese Erscheinung gehört zu den charakteristischen Zeichen der Agrarkonjunktur der Periode vor der Schlacht auf dem Weißen Berg, was der Beitrag sehr deutlich für die weitere Umgebung Prags illustriert.

Nur selten registriert man Direktbelege der baulichen Umgestaltungen der emphyteutisch ausgesetzten Landgüter durch die Geadelten. Umso bemerkenswerter ist die heraldische Ausschmückung des spätgotischen Torportals vom Bauernhof Nr. Konskr. 5 in Vykáň (Bez. Nymburk – Abb. 6). Diesen Wappen können wir aber nicht mit einem konkreten Geschlecht verbinden. Wir sind jedoch von einer weiteren

Person mit Prädikat und Wappen informiert, nämlich Viktorin Škopek v. Elentperk, der im selben Dorf in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts zwei Güter besaß. In einen Hof von ihnen trat man wohl durch zwei aufwändige Tore ein (Abb. 5). Bekannt ist auch der Sitz des Schwiegervaters von Viktorin, des Müllers Cyprián, der anspruchsvoll die Mühle im Städtchen Toušeň (Bez. Prag-Ost) umgebaut hat. Beide erhielten dank günstigen Umständen im selben Jahr 1561 die Berechtigung den Wappen und das Prädikat zu verwenden. Dem Cyprián half dabei die landesherrschaftliche Gunst, die er als Fachmann bei den Mühlenbauten auf den Kameralgütern verdient hat. Unlängst zuvor war er nur „bloß“ ein Müllergeselle gewesen. Aus diesem Grunde kann der aufwändige Umbau der Mühle in Toušeň a. A. als Ausdruck seiner persönlichen Repräsentation, bzw. seiner Bemühung um Bestätigung seiner frisch erhaltenen Gesellschaftsposition angesehen werden.

Ein bemerkenswertes Gegenstück zu den mittelböhmisches Gütern in Händen der Privilegierten stellen die Sitze der kaiserlichen Salzamtleute in der Umgebung von České Budějovice (Budweis) dar. Auch diese Unbeweglichkeiten bilden keine homogene Gruppe. Trotzdem lassen sich auf der in der Zahl beschränkten Auswahl der Lokaltäten bestimmte gemeinsame Charakteristiken bestimmen: es ist einerseits kleine Entfernung von der Amtsstelle, ferner Notwendigkeit einer gewissen Improvisation bei der Sicherung des Besitzes, aber auch Bemühung mit den verhältnismäßig beschränkten Mitteln eine möglichst hohe repräsentative Wirkung zu erreichen (besonders gut am Lustenek deutlich – Abb. 10–12). Es gibt mehrere Gründe dafür, dass die Salzlagerverwalter sich Landresidenzen bauen lassen haben. Es handelte sich um tüchtige und selbstbewusste Persönlichkeiten, die überwiegend aus den nichtadeligen Verhältnissen stammten, und erst in ihrer Person die Adeligkeit erreicht und das Prädikat erworben hatten. Eine große Rolle spielte nicht nur ihre Bemühung sich in den Adel einzuordnen, sondern auch sich andererseits gegen den Bürgerstand zu definieren. Der Besitz von einem Landgut mit repräsentativem Sitz war bestimmt eine passende Form solcher Demonstration. Durch den Einkauf einer Unbeweglichkeit verwerteten darüber hinaus die Beamten ihre finanziellen Mittel, die sie im Zusammenhang mit der Ausübung des Amtes sowie ihrer eigenen Unternehmeraktivitäten ansammelten. Das eigene Landasyl bedeutete auch eine „Fluchtmöglichkeit“ aus der städtischen Gesellschaft, die in einigen Fällen die kaiserlichen Beamten als ein fremdartiges Element angesehen hat.

ABBILDUNGEN

Abb.1: Skalsko (Bez. Mladá Boleslav [Jungbunzlau]), Nr. Konskr. 17. Renaissancezeitiges Hoftor (Foto J. Kypta, 2005).

Abb. 2: Solopysky (Bez. Příbram), Nr. 4 (ursprünglich Teil von Nr. 22). Renaissancezeitiger zweigeschossiger Kornspeicher (Foto P. Dostál, 1898/1990, Archiv NPÚ ÚOPŠČ [Regionale Facharbeitsstelle des Nationalinstituts für Denkmalpflege] in Prag).

Abb. 3: Solopysky, Nr. 22. Wohnhaus, renaissancezeitiges Gratgewölbe (Foto P. Dostál, 1989/1990, Archiv NPÚ ÚOPŠČ in Prag).

Abb. 4: Bad Toušeň (Bez. Prag-Ost), Nr. 30. Mühle, Wohngebäude, renaissancezeitiger wirtschaftlicher Zubau, Südfassade (Foto J. Kypta, 2014).

Abb. 5: Vykáň (Bez. Nymburk), Nr. 5. Bauernhoffassade, Gesamtansicht mit zwei später abgerissenen Toren aus der Zeit vor der Schlacht auf dem Weißen Berg (1620), das Rechte am Portalgewände wohl 1536 datiert (Zeichnung, mit Aquarell koloriert, 19. Jahrhundert, Privatsammlung).

Abb. 6: Vykáň, Nr. 5. Das sekundär verwendete Segment vom Torbogen mit Wappen vom (bislang) nicht bestimmten Geschlecht (Foto J. Šulc, 2004).

Abb. 7: Černíky (Bez. Nymburk), Nr. 1. Wirtschaftsgebäude, Fenstergewändedetail, Kartusche mit Jahreszahl 1475 – das älteste authentische Entstehungsdatum vom Untertanengehöftsbau in den böhmischen Ländern (Foto J. Šulc, 2004).

Abb. 8: Podolanka (Bez. Prag-Ost), Nr. 11. Tor mit aufwändiger Sgraffitoausschmückung, spätgotischem Portal und klassizistischem Toraufsatz, Zustand nach Restaurierung (Foto Z. Neustupný, 2009).

Abb. 9: . Vergleich der Motive der Sgraffitoausschmückung des Tores in Podolanka, Nr. 11 (zwei Fotos rechts) und der Hoffassade des Schlosses im nahen Brandýs (Brandeis a. d. Elbe, Bez. Prag-Ost – Foto Z. Neustupný, 2009).

Abb. 10: Lustenek bei Rudolfov (Rudolphstadt, Bez. České Budějovice [Budweis]), Hof. Gesamtansicht von Westen (Foto D. Kovář, 2010).

Abb. 11: Lustenek, Hof. Versuch der Rekonstruktion ursprünglicher Renaissancegestalt des Sitzes, Ansicht von Westen. Die Etagengiebel vom Wohngebäude sind ohne Unterstützung durch Befundsituation dargestellt (Zeichnung D. Kovář).

Abb. 12: Lustenek, Hof. Sgraffitoausschmückung des ursprünglichen Einfahrttores und der Pforte an der Südwestseite (heute vermauert). Die verschwundenen und vom Verputz überdeckten Teile der Ausschmückung punktiert ergänzt, sichtbare Teile schwarz ersichtlich gemacht (Bauaufnahme und Zeichnung D. Kovář, 2004).

Abb. 13: Lustenek, Hof. Wohngebäude, Detail der Südostecke mit entblößter Sgraffitoausschmückung (Foto D. Kovář, 2010).

Abb. 14: Pillmann- (Ehrenpreis-) Hof vor dem Hintergrund der Vedute von České Budějovice, Jan Willenberg, 1602 (Ausschnitt). Gut deutlich ist der turmartige Mittelteil des Wohngebäudes. Die Abbildung sagt deutlich von der Bemühung der geadelten Beamten aus ihren Sitz von der Stadtbebauung räumlich zu unterscheiden, aber (aus praktischen Gründen) wenn möglich, mit kleinem gegenseitigem Abstand.

Abb. 15: Vorstadt von České Budějovice, Pillmann- (Ehrenpreis-) Hof. Wohngebäude, Gesamtansicht von Südwesten (Foto D. Kovář, 2005).

Abb. 16: Vorstadt von České Budějovice, Pillmann- (Ehrenpreis-) Hof. Renaissancegiebel an der Ostseite des Wohngebäudes (Foto aus dem Anfang des 20. Jahrhunderts, SOKA [Staatliches Bezirksarchiv] České Budějovice).

Abb. 17: Vorstadt von České Budějovice, Pillmann- (Ehrenpreis-) Hof. Wohngebäude, Ostfassade mit dem Renaissancegiebel. Über ihm ragt der Aufbau auf dem Mittelteil des Gebäudes (Foto D. Kovář, 2005).

Abb. 18: Doubravice (Bez. České Budějovice), Schlösschen. Östliche Giebelfassade mit der Einfahrt in den ehemaligen Herrschaftshof, Blick vom Dorfplatz zu (Foto D. Kovář, 2007).

(Übersetzung J. Noll)